

OSNOVNA GEOGRAFSKA OBILJEŽJA SKRADINA I NJEGOVA KRAJA

DAMIR MAGAŠ
Zadar

UDK: 913(497.18) Skradin
Stručni članak

Primljeno: 1980-12-23

Rad o geografskim obilježjima Skradina i njegova kraja nastavlja se na geografske radove (Friganović, Roglić, Rubić i dr.) koji su sveobuhvatno ili sektorski obuhvaćali dijelove prostora sjevernodalmatinskog dijela Hrvatske, posebice zagorski dio šibenske općine. Zamišljen kao prilog širem zborniku u ovom povijesno znamenitom naselju, osnovna je namjena uvođenje u geografsku, historijski - geografsku i gospodarsku problematiku Skradina i prostora koji je za nj najuže vezan. Rad ne iscrpljuje svu problematiku i ne pretendira na potpunost, već čini inicijativnu raspravu, izlažući osnovne geografske spoznaje autora o Skradinu i njegovu području i sugerirajući dalju znanstvenu razradu pojedinih tema koje autor ne obrađuje detaljno. Autor zahvaljuje Historijskom arhivu u Zadru, Zavodu za katastar u Šibeniku, općinskim zavodima za društveno planiranje i statistiku u Zadru i Šibeniku i svima koji su posredno ili neposredno pomogli pri izradi ovog rada.

Zemljopisni položaj Skradina na južnojhrvatskoj rijeci Krki pri kraju njenog plovnog dijela u donjem toku te u blizini povoljnog prijelaza, značajno se odrazilo na njegovu povijesnu značenju. Bio je juridičko središte Liburna u vrijeme rimske uprave, značajna srednjovjekovna biskupija, a u vrijeme turske države imao je trgovišnu funkciju između zaleđa i primorja. Brojem žitelja raste do 1961. godine, a nakon ukidanja općinske funkcije stagnira i nazaduje kako demografski tako i gospodarski. Mogućnosti revitalizacije i razvoja lokalnog gravitirajućeg prostora kao i samog Skradina leže u razvoju poljoprivrede, turizma i mnjih proizvodnih, uslužnih i obrtničkih kapaciteta, posebice kroz afirmaciju Nacionalnog parka "Krka" i suvremene oblike prometnog povezivanja.

I - Geografski položaj, obuhvat i veličina

Skradinski kraj obuhvaća u današnjim granicama dio sjevernodalmatinskog prostora Hrvatske položen između rijeke Krke na istoku, Prukljanskog jezera na jugu, rječice Guduče na jugozapadu, zone Trolokava i Donjih Bara na sjeverozapadu, a na sjeveru mu prirodnu granicu čini početak sjevernodalmatinske zaravni. Po svojim prirodno - geografskim obilježjima i historijsko - geografskom razvoju ovaj je kraj jugoistočni sutok dviju velikih cjelina južne Hrvatske - Ravnih kotara i Bukovice.

Prostorno se skradinski kraj uglavnom poklapa s obuhvatom nekadašnje općine Skradin, koja je 1962. godine pripojena općini Šibenik. Površinom je znatno manji od prostora općine Skradin za vrijeme Austro - Ugarske, a u usporedbi s prostorom na kojem je antička Scardona vršila utjecaj u vrijeme svog najvećeg procvata je neznatan. Od 33 statističkih naselja u okviru skradin-

ske općine do 1918. godine danas se u okviru općine Šibenik nalazi svega 25, a preostala su se naselja postepeno vezivala za druge centre. Đevrske, Gošić, Kakanj, Krnjeuve, Smrdelje, Varivode i Zečevo vezuju se za Kistanje u općini Knin, a Ostrovica za općinski centar Benkovac. Od preostalih 25 naselja, snaženjem procesa litoralizacije, 4 naselja (Čista Velika, Čista Mala, Grabovci i Gaćezezi) vezuju se više za Vodice nego za Skradin, a tome pridonosi i njihova položenost s južne strane kanjanskog prodora Gunduče. Prema tome skradinski kraj danas zauzima prostor od 183, 74 km², ima 21 statistički izdvojeno naselje i 10 statistički registriranih zaselaka u okviru 8 katastarskih općina¹ i 17 mjesnih zajednica.

Posebitost položaja i prirodno - geografska obilježja ovog dijela sjeverodalmatinskog regionalnog kompleksa u historijskim periodima odigrali su veoma važnu ulogu, s obzirom na društveno - politička zbivanja i dostignuti stupaj društveno - ekonomskih snaga. Naime, duboko uvučeno Prukljansko jezero i mogućnost plovidbe dublje u kopno, što je omogućavalo intenzivnu razmjenu dobara, uvjetovali su razvoj liburnske i antičke Scardone u jedan od vodećih centara rimske provincije Dalmacije. S druge strane, oduvijek važna agrarna ekonomija imala je odlučnu ulogu u razvoju liburnske i rimske Varvarije (Bribirska gradina) i drugih manjih naselja. Srednjovjekovni Skradin, Bribir i Ostrovica, kao važni gradovi utvrde, zahvaljuju svoj prosperitet i značenje tim

1 Treba napomenuti da neke od ovih k. o. samo djelomično administrativno pripadaju općini Šibenik, odn. gravitiraju Skradinu. To su k. o. Bratiškovci iz koje naselje Kakanj pripada kninskoj općini; k. o. Bribir iz koje naselje Krnjeuve pripada također kninskoj općini i k. o. Ostrovica iz koje naselje Ostrovica pripada benkovačkoj, naselje Gošić kninskoj, a samo naselje Žažvić šibenskoj općini. Administrativnu razdiobu nije pratila adekvatna katastarska razdioba pri formiranju novih općina 1962. godine pa su i pripadajuće površine samo procijenjene. Skradinski kraj, prema postojećoj administrativnoj podjeli, obuhvaća 21 samostalno statističko naselje s više svojih statistički izdvojenih dijelova naselja:

- Bribir s izdvojenim dijelovima naselja Bribirske Mostine i Pavići pripada k. o. Bribir.
- Bratiškovci pripadaju k. o. Bratiškovci.
- Dubravice s izdvojenim dijelovima naselja Čulišić, Grahovo, Sreda Dubravica i Žurino brdo pripadaju k. o. Dubravice.
- Cicvare, Krković, Lađevci, Međare i Piramatovci s izdvojenim dijelovima naselja Bilo-Stanovi pripadaju k. o. Piramatovci.
- Ičevo i Rupe s izdvojenim dijelovima naselja Laškovića i Roški Slap pripadaju k. o. Rupe.
- Bičine, Gračac, Skradinsko Polje, Skradin i Sonković s dijelom naselja Prukljan pripadaju k. o. Skradin.
- Gorice, Vačani i Ždrapanj pripadaju k. o. Vačani.
- Plastovo i Velika Glava pripadaju k. o. Velika Glava.
- Žažvić pripada k. o. Ostrovica.

Također treba dodati da ova statistička razdioba ne prati dosljedno kompleksan raspored naseljenosti u prostoru. Uz poznatu statističku literaturu vidi Mirko Korenčić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971, Djela JAZU, knj. 54, Zagreb 1979, str. 670-681.

istim prometnim i gospodarskim momentima, uvjetovanih prirodno - geografskom osnovicom.

Značenje Skradina ostaje veliko sve do dolaska Turaka, a i za vrijeme njihove prevlasti zadržava funkciju centra kadiluka. Ipak, stasanje Šibenika od 11. st. nadalje, bližeg pučini Jadrana, ograničava značenje i razvoj Skradina u posljednjim stoljećima te on demografski i ekonomski stagnira. Noviji gospodarski razvoj susjedne primorske fasade, vezan za izgradnju suvremenih prometnica, željeznica prema Šibeniku i zatim Zadru i priobalne ceste polovinom 20 stoljeća još je više naglasio izoliranost Skradinskog kraja, što dovodi do znatnog iseljenja njegova stanovništva i ekonomske stagnacije. Tek prometno povezivanje s centrima na obali (Šibenik, Zadar), bogatim poljoprivrednim dijelovima Ravnih kotara (Benkovac) i drugim manjim centrima (Vodice, Kistanje, Knin) omogućit će postupno uključivanje i ovog kraja u suvremeni život šire zajednice.

II - Prirodno - geografska obilježja

1. Reljef i grada

U reljefnom pogledu skradinski je kraj u velikoj mjeri diferenciran prostor, karakteriziran pretežno krškim uzvišenjima, zaravnima (dio sjevernodalmatinske zaravni² kod Rupa - Laškovića, Rupski Kuvin), podima (Pod, Podići, Škorića podi, Vukovića pod) i udolinama u sinklinalnim naslagama paleogenog krša kojima povremeno poteku vodotoci. Glavni reljefni fenomen ovdje čini kompozitna dolina Krke, uža tamo gdje njezine vode usijecaju kanjone u karbonatnim stijenama, a šira u sinklinalnim proširenjima ili tektonskim potolinama, npr. kod Visovca na ušću potoka Voša, uzvodno od Skradinskog buka pri ušću potoka Ograde, uz Prukljansko jezero gdje utječu Guduća i Mokrica. Kanjonske prodore usjekli su u vlažnijim periodima glacijala i manji vodotoci i bujice Guduća, Mokrica, Jujava, Brinčuša i dr. Pružanje reljefnih struktura slijedi osnovni dinarski pravac. Bila su hipsografski dosta istaknuta, ne dostižući ipak nadmorsku visinu od 300 m. Najistaknutiji vrhunci su Žurića brdo, 199 m, Uzdač 231 m, Obješnjak 231 m, Zaskok 234 m, Veliki Debeljak 233 m, Medeno brdo 244 m, Slivak 249 m, Kremenica 181 m, Kršmenica 202 m, Bubić 191 m, Umac 240 m, Grabovača 231 m, Veliki Planičik 274 m, Hrljina 250 m i najviša Bribirska gradina 298 m.

Krš kao komponenta reljefa u ovom prostoru vrši najveći utjecaj na život stanovništva i njegov raspored. O tome svjedoči niz krških oblika (ponori, spilje, zaravni, podi, jame, blata, kamenjare, škrape, kamenice, sedrene, barijere, strugovi, ponikve itd.) i za njih vezana brojna toponomastika (Kršmenica, Kremenica, Krš, Goli Umac, Bratiškovački krš, Rupe, Brine, Markova peć, Martina jama, Gluva greda, Volovska pećina i dr.). Procesi erozije veoma su istaknuti, a potencirani su i sitnostočarskom aktivnosti koja je uz poljodjelstvo osnova života stanovništva. Važniji obradivi pojasi vezani su za sinklinalne udoline i s njima je u neposrednoj vezi istaknuta i veoma važna poljodjeljska aktivnost. Takve zone obilježavaju čitav skradinski kraj, a najznačajnije su kraj naselja Rupe uz potok Voša, na potezu Bribir - Bratiškovci - Dubravice - Čulišić, a najveća takva zona prostire se od Trolokava na SZ, sve do Skradina JZ. Polja u kršu kao poseban oblik reljefa u ovom prostoru nisu bitnije istaknuta osim u najzapadnijem, kotarskom dijelu, u predjelu Trolokava koji najvećim dijelom pripada općini Benkovac. Imaju sva svojstva

2 Ova tipična zaravan u kršu spominjana je i pod nazivom Kistanjska zaravan. Objašnjenje postanka i detaljniji opis vidi u: Josip Roglič, Zaravni na vapnencima, Geografski glasnik 19/1957, Zagreb 1958, str. 106.

blata zbog neuravnoteženog pritjecanja i podzemnog otjecanja voda. Glavniinu Trolokava u blizini naselja Žažvić i Donjih Bara koje pripadaju Bribiru čini niski močvarni teren koji se u najnovije vrijeme melioracijom intenzivno privodi agrikulturnoj obradi (PZ "Vukšić", PK "Zadar" i dr.).

Dio doline Krke između Roškog slapa i Pukljanskog jezera koji dijeli Skradinski kraj od prostora općine Drniš i preostalog dijela općine Šibenik, po svojim reljefnim oblicima i raznolikostima najinteresantniji je predjel uz ovu rijeku. Osim spomenutih kanjonskih prodora, najistaknutijih uzvodno i nizvodno od Roškog slapa do Visovačkog proširenja, posebitost doline Krke su slapišta Skradinskog buka i Roškog slapa, a obilježavaju ih sedrene tvorevine odn. pregrade. Također je i prostor Pukljanskog jezera, s dijelom obale u predjelu Debele punte, s istaknutim pličinama i otočićem Stipancem reljefna posebitost skradinskog kraja.

Reljef i geološka podloga imaju neposredan utjecaj na izgled i gospodarski razvoj svakog prostora, tako i skradinskog. U historijsko - geografskom razvoju pojedine reljefne zone imale su presudnu važnost u jačanju autohtonih centara života i sedentarnih naselja i omogućavale njihov prosperitet u dužim ili kraćim periodima, te konstantnu naseljenost i valorizaciju čitava prostora od prethistorije do danas. Također je i slika, fizionomija kraja, odraz reljefa i građe terena, pa su na povoljnijim položajima za agrarnu valorizaciju odgajeni pitomi vinorodni i voćarski pejzaži, a na manje pogodnim istaknuta je tvrda litološka, vapnenačka podloga, sa svim obilježjima krških kamenjara i oskudnih kamenitih pašnjaka.

U geološkom pogledu³ ovaj prostor obilježava relativno mlada podloga. Najstariji slojevi vezani su za albsko - cenomanske vapnenačke dolomite gornje krede (K₂^{1,2}) uz obale Pukljanskog jezera, u najnižim dijelovima Beretuša gaja i Skorića poda, također i oko najdonjeg toka rječice Guduče. Naslage su sive do svjetlosive boje, dobro uslojene, debljine do 700 m.

Rudistni vapnenci senona (K₂³) veoma su zastupljeni u pojasu Kremenica, Brine, Guduča, Krš, Krčevine, Skorića podi, zatim sjeveroistočno od Skradina (Pos, Runjava glava, Podi), u predjelu Vrbica kod Rupa i na najsjevernijem dijelu u predjelu zaravni Laškovice. Brojni su nalazi mikro i makrofosila. Vrste podroda Orbignya nađene su u blizini Skradina i na potezu Vrbica - Smrdelje. Od mikrofosila u blizini Skradina ustanovljene su vrste *Dicyclina schlumbergeri*, *Accordiella conica* te *Miscelanea* sp. i *Cuneolina cylindrica*. Naslage

3 Autor se pri obradi geoloških obilježja, uz konzultacije šire literature, oslanja uglavnom na Osnovnu geološku kartu SFRJ, list Šibenik K 33-8 1:100.000 i Tumač za list Šibenik K 33-8, Instituta za geološka istraživanja, Zagreb 1966, izd. Saveznog geološkog zavoda Beograd 1975.

se sastoje od svjetlosivih vapnenaca, dobro uslojenih, debljine oko 400 m. Zahvaćaju oko četvrtine prostora skradinskog kraja i obilježene su izrazitim krškim oblicima reljefa što im umanjuje vrijednost u gospodarskom pogledu.

Paleogene stijene zastupljene su u ovom prostoru tzv. liburnijskim naslagama, foraminiferskim vapnencima te laporima i pješčenjacima. Liburnijske naslage (Pc, E) javljaju se transgresivno na naslage krede. Sadrže gastropode, miliolide i alge. Sačinjavaju ih bituminozni vapnenci, tamnije boje s nešto lapora i breča. Prate ih i manje količine boksita. Javljaju se oko samog Skradina, Runjave glave i dr. Foraminiferski vapnenci donjeg eocena (E_{1,2}) pojavljuju se veoma često (Krš, Skradin, Zelena gora, uz Guduču, Kremenica, Podi, SI od Grahova, kod Rupa - Osoje, Obješnjak, Rogovo itd.). Dobrim dijelom su prekrivene mladim eocenskim klastičnim naslagama, naročito u području između Bribirskih Mostina i Kistanja. Sačinjavaju ih alveolinski, miliolidni i na prijelazu u mladi, fliški kompleks, numulitni vapnenci. Poput rudistnih vapnenaca obilježavaju krški, bezvodni kraj. Fliški lapor i pješčenjaci (E₂) ovdje nisu rasprostranjeni, jer ih uglavnom prekrivaju mlađe naslage kvartara. Istaknutiji su u zoni Cicvare - Ladevci. Lapore obilježava fauna sitnih foraminifera. Debljina naslaga je do 200 m. Značajni su za poljodjeljsku aktivnost, naročito uzgoj kultura vinove loze, masline i smokve. Ovaj fliš nastavak je fliša benkovačke zone, gdje je znatno zastupljeniji.

Površinski najveći dio skradinskog kraja zauzimaju detritični vapnenci s laporima i ulošcima konglomerata (E_{2,3}) i to velike zone na potezima Žažvić - Bratiškovci - Dubravice, odnosno Ičevo - Dubravice, Medare - Sonković - Skradin i kod Rupa. Mjestimično su prekrivene mladim naslagama gornjeg eocena (konglomerati) i kvartara. Naslage su bogate fosilima. U blizini Dubravica u ovim su slojevima nađeni biljno trunje i tragovi smeđeg ugljena, koji se prije u površinskom otkopu koristio. Napušteni su kopovi u blizini zaselaka Prispo, Rajčić, Galić i Gardijan. Od najvećeg značenja su laporne zone koje čine osnovu agrarne valorizacije ovoga prostora. Na naslage srednjeg eocena nastavljaju se kontinuirano ili transgresivno konglomerati i vapnenci gornjeg eocena (E₃), koji također površinski zauzimaju velik prostor (Laškovića, Bratiškovački krš, Hrpljina). Između Vrbice u blizini Rupa i Varivoda, transgresivni kontakt sa starijim slojevima obilježen je čestim pojavama boksita (Laškovića, Brestovača). Otkrivena ležišta su pretežno uska i dugačka, različite dužine, širine i oblika, u fazi ispitivanja. Nešto kvalitetniji boksiti su na području Brestovače, općina Knin, a analize je vršila Tvornica iz Lozovca 1947. god.

Kvartarne naslage u skradinskom kraju zastupljene su uglavnom deluvijalnim nanosima, a u manjoj mjeri i sedrom, barskim sedimentima i aluvijalnim nanosima. Sedra je istaknuta uz rijeku Krku gdje izgrađuje Skradinski buk i Roški slap, a taloži se i danas, čemu pogoduju biotički i abiotički faktori. Zemlja

crvenica, terra rossa, dosta je raširena, međutim kao geološki sloj javlja se samo na manjem dijelu SI od Rupa. Uz zone lapora, deluvija i aluvija čini značajnu osnovu za razvoj ratarstva u ovom kraju. Jezerski i barski sedimenti, uglavnom sive, pjeskovito - muljevite naslage, javljaju se na području Trolokava, zapadno od Žažvića, i nastavljaju se na terenima Gornjih i Donjih bara i Luga koji pripadaju općini Benkovac. Također su i u neposrednoj blizini, na terenima Bribirskih Mostina i Bribira, zastupljeni ti sedimenti. Agrarno su dobrim dijelom iskorišteni, a djelomično su močvarni zbog čestih plavljenja, što se najnovijim melioracijama suzbija. Gospodarski su od sve većeg značenja za razvoj suvremenog agro - kompleksa sjeverne Dalmacije. Debljina tih naslaga je oko 2 m. Diluvij je istaknut uz zone proticanja Guduče i Bribišnice, a ima ga u okolici Piramatovaca, Ždrapnja, Vačana, Bribira te uz potoke Voša kod Rupa, Rivina jaruga kod Skradina i Ograda kod Čulišića, a manje su pojave u blizini naselja Velika Glava, Dračevica (Rupe) i dr. U Skradinskom polju prevladava šljunkovita komponenta, a u ostalim dijelovima sitniji materijal, uglavnom šljunci, pijesci i silt - gline. Debljina ovih naslaga kreće se između 2 i 7 metara. One također imaju veliko značenje za agrikulturu, naročito vinogradarstvo. Holocenske naslage (aluvij) zastupljene su šljuncima, pijescima i muljevitim nanosima. Javljaju se naročito tok Krke u proširenjima pri ušćima manjih pritoka Ograde, Rivine jaruge i dr. Pojave sortiranja materijala, krupnijeg na stranama, a sitnijeg prema sredini, istaknute su na terasastim oblicima malih dolina u prodoru Krke. Debljina ovih naslaga je 1-3 m.

Tektonski, cio prostor čini dio paleogenskog sinklinorija poznatog pod imenom Skradin - Kistanje, u okviru geotektonske jedinice Istra - Dalmacija. Obilježavaju ga paleogenski sedimenti dosta velike debljine. Kompleks je nagnut prema SI. Zonarni i monoklinalni slijed naslaga, koje su superpozicijski također orjentirane na SI, prekidaju u zoni Skradin - Rupe kredno - paleogenske antiklinale. Prekrivene paleogenskim naslagama ove antiklinale s uzdužnim i istaknutijim poprečnim rasjedima (npr. Varivode - Bratiškovci - Skorića podi i dr.) tonu od JI prema SZ, a čine izdvojene dijelove strukturne jedinice Žirje - Čista Mala.

Seizmičnost, uvjetovana sastavom stijena, tektonikom itd. na ovom je prostoru nešto manje izražena u odnosu na susjedni driniško - kninski prostor i kreće se između 6° i 7° maksimalnog seizmiciteta po MCS skali.

2. Klima

Klimatska obilježja imaju veliko značenje i utjecaj na naseljenost, izgled i opću valorizaciju skradinskoga kraja. Podneblje ovog prostora do danas nije sistematski proučeno, pa se mogu iznijeti samo opće značajke. Prostor Skradina pripada području miješanja elemenata prave mediteranske (eumediteranske, C_{sa}) klime i submediteranske klime (C_{sb}).

Broj sunačanih sati kreće se od oko 2400 u sjevernim dijelovima (Rupe, Laškovica) do oko 2550 sati godišnje uz obale Prukljanskog jezera, što je nešto manje nego u Šibeniku (2572). Znači broj sunčanih sati dnevno iznosi između 6,6 i 7,0. Srednji godišnji broj dana s naoblakom manjom od 2/10 neba iznosi oko 105. Godišnji srednjak relativne vlage kreće se uglavnom između 65 i 70%.

Količina padalina varira između 900 (Skradin 910 mm) i 1050 mm. Postoje podaci za kišomjerne postaje Skradin, nadmorske visine 78 m i Slapovi Krke, nadmorske visine 173 m, dati u idućoj tabeli zajedno s podacima za postaje Kistanje, Benkovac, Šibenik i Zadar:⁴

postaja	količina padalina u mm po mjesecima												god. ⁵
postaja	količina padalina u mm po mjesecima												god.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Skradin	89	57	71	67	56	57	4	62	63	112	124	107	910
Slapovi Krke	97	57	83	72	62	74	43	73	79	113	130	107	990
Kistanje	83	91	85	70	96	68	50	43	105	119	159	130	1099
Benkovac	109	96	39	32	122	75	19	61	82	220	166	117	1138
Šibenik	77	69	69	62	71	54	47	34	76	91	127	113	890
Zadar	87	59	65	56	50	50	36	42	84	125	139	122	916

Iako su navedeni podaci, zbog neujednačenih razdoblja osmatranja manje pouzdani ipak se može doći do određenih uopćenih zaključaka. Uočljivo je da Skradin među promatranim postajama ima, uz Šibenik najmanje padalina, te da ih je najviše u jesenskom periodu od rujna do prosinca s maksimumom od 124 mm u studenom. Također je, mada dosta slabo izražen, i proljetni maksimum u ožujku (71 mm). Kistanje, nešto sjevernije, na sjeverodalmatinskoj zaravni, primaju znatno više oborina ali pokazuju jednaka obilježja, tj. najviše je padalina od rujna do prosinca, a maksimum je također u studenom. To bi se moglo zaključiti za čitav ovaj prostor, s tim da ukupna količina padalina raste od juga prema sjeveru tj. od prostora Prukljen - Skradin prema zoni Bribir - Laškovica. Godišnji raspored padalina nije povoljan, jer je najmanje padalina onda kada su najpotrebnije, što je obilježje čitavog medit-

4 Podaci za postaje Skradin i Slapovi Krke za razdoblje 1955-1980, odnosno 1963-1980, prema Meteorološkim godišnjacima II, SHZ, Beograd 1956-1981, Kistanje, Benkovac i Šibenik preuzeti su iz rada Meho Kurtagić, Borivoj Pušić, Poljoprivredna tla i krš sjeverne Dalmacije, Jugoslavensko društvo za proučavanje zemljišta br. 5/1956, Beograd, str. 20. Podaci za Zadar iz rada Milenka Tešića Fizičkogeografske karakteristike zadarskog arhipelaga kao baza privrednog razvitka, Zadarsko otočje, Zbornik, Zadar 1974, str. 367.

5 Godine osmatranja iznose za Skradin i Slapove Krke 26, za Kistanje 22, za Benkovac 7, za Šibenik 21 i za Zadar 50.

eranskog prostora. To je i uzrok čestih ljetnih suša, koje znaju ozbiljno ugroziti poljoprivrednu aktivnost.

Temperatura zraka također varira ovisno o visinskoj istaknutosti, insolaciji (prisoje, osoje), o maritimnim utjecajima itd. Temperatura opada od juga prema sjeveru i od doline Krke prema sjeverodalmatinskoj zaravni. Srednja godišnja temperatura kreće se od 14,0-14,5 °C u Skradinu i uz obalu Prukljanskog jezera i Krke do 13,0-13,5 °C na prostoru Laškovice i Bribira. Prosječne temperature siječnja kreću se od 6,0-6,5 °C u južnom dijelu do oko 5,0 °C u sjevernom (Knin 4,6 °C, Šibenik 6,9 °C). Ljetne temperature u prosjeku se kreću u najtoplijim mjesecima između 23,0 °C i 24,0 °C (Knin 23,0 °C, Šibenik 24,6 °C). Apsolutni temperaturni maksimumi dosižu do 39 °C, a minimumi do -15 °C. Ovi ekstremi, s maksimalnom amplitudom od oko 54 °C najočitije reprezentiraju utjecaj kontinentalnog zaleđa, dok su opće klimatske prilike u najvećoj mjeri uvjetovane maritimnim utjecajem Jadranskog mora, kao što je to slučaj u cijelom našem primorju. Ekstremi su istaknutiji nego u Šibeniku (max 38,2 °C i min -11,0 °C), a manje istaknuti nego u Kninu (max 40,5 °C i min -18,4 °C). Godišnje prosječne amplitude kreću se uglavnom oko 18 °C.

Vjetrovi su naročito u zimskom periodu veoma važno obilježje podneblja Skradina i okolice. S obzirom na nedostatak mjerodavnih podataka može se samo općenito zaključiti da zimi prevladavaju vjetrovi sjeveroistočnog i sjevernog kvadranta, znači bura i tramuntana, a dosta su česti još i jugo i levanat. Ljeti je vjetrovitost slabo izražena.

3. Vode

Ako se izuzmu tokovi rijeka Krke i Guduče, za površinsku hidrografiju skradinskog kraja može se reći da nije razvijena, što je i normalno s obzirom na krška obilježja terena. Slabi i povremeni tokovi javljaju se uglavnom vezani za sinklinalne udoline ili reljefno niže terene (Bribirštica, Otres, Voša, Ograda, Jaruga i dr.). Brojne su vododerine kojima vode poteku samo za jakih kiša (Mokrica, Jujava, Grabovača, Vodenjača, Brinčuša, Dujnica, Sklop i dr.). Najčešće su izrazito usječene u reljef, što povećava pejzažnu diferenciranost krških terena. Lokve su od velikog značenja, naročito u prostoru Rupskog Kuvina i Laškovice (Batina lokva, Žižička lokva, Lokva itd.). Sva složenost podzemne cirkulacije voda u kršu očituje se u velikom broju vrela, izvora i bunara, vezanih uglavnom za kontaktne zone karbonatnih i nepropusnih stijena i od velikog su značenja za snabdijevanje stanovništva i blaga vodom (Pištine, Srdenac, Vrbica, Orešac, Piža, Kučijak, Medvijak, Bibnovac, Vruljica, Točak, Bužnovac, Uzđaj, Čorkovo vrelo, Jurkovac, Točak vrelo, Mikulićsko vrelo, Garin kuk i dr.). Ipak, glavni utjecaj u ovom kraju vrši Krka, bogata vodom, čija kompozitna dolina, zajedno s Prukljanskim jezerom, predstavlja glavne vodne elemente ovoga kraja. Bogatstvo vodom u inače bezvodnom

kraju omogućavalo je osim opskrbe pitkom vodom i određene aktivnosti (ribolov, mljevenje žita, natapanje, prijevoz skelama, turizam i sl.), kao i iskorištavanje vode za energetske potrebe (HE na Roškom slapu, HE Jaruga na Skradinskom buku). U dijelu toka Krke koji prolazi kroz ovaj kraj važno je spomenuti dvije veoma važne prirodne znamenitosti - Roški slap i Skradinski buk. Zona Među gredama, jedan je od najzanimljivijih geomorfoloških dijelova doline Krke, sa 150 m visokim vapnenačkim liticama, visovačko jezersko proširenje s otočićem, sutok rijeka Krka i Čikole i dr. atraktivni su dijelovi Krke, čije vode u inače vodom siromašnom kraju treba društveno što prije, na najadekvatniji i najsvrsishodniji način zaštititi. Prukljansko jezero obilježava miješanje slatke riječne i slane morske vode. Zbog specifične težine, morska voda je prisutna u dubljim, a slatka u površinskim dijelovima. Otuda i dilema treba li Prukljansko jezero smatrati pravim jezerom ili duboko uvučenim morskim zaljevom. Miješanje slatke i slane vode koristi ichtiofauni, pogotovo pojedinim vrstama, pa je razvijeno ribarenje za potrebe okolnih naselja, a djelomično i za tržnicu u Šibeniku.

Nepostojanje vodovodne mreže (samo Skradin ima vodu iz vodovoda) glavni je uzrok bezvodice i otežane opskrbe stanovništva vodom. Gradnja javnih cisterni, a u najnovije vrijeme i velikog broja modernih, privatnih, znatno poboljšava situaciju. Međutim osjetno unapređenje vodoopskrbe može se očekivati tek nakon izgradnje kompleksne vodovodne mreže, a za to ovdje s obzirom na rijeku Krku i brojne izvore ima mogućnosti. Stoga planiranu izgradnju vodovoda od Lozovca prema Skradinu, Sonkoviću, Vačanima, Bribiru, Krkoviću i Čistoj treba smatrati tek prvom fazom velikog zahvata koji će znatno unaprijediti uvjete življenja u ovom kraju.

4. Biljni pokrov

Dugotrajna, stoljetna devastacija skradinskog kraja, uvjetovana agrarnom prenaseljenošću, dovela je do gotovo potpunog nestanka glavnine šumskog pokrova koji je nekada zauzimao velik dio današnjih ogoljelih krških terena. Da je nekad bilo znatno više površina pod šumskim pokrovom svjedoči toponamistika koja sadrži velik broj fitonima (Dubravice, Gaj, Zelena gora, Beretuša gaj, Krčevina, Požar, Vrbica, Bribirski gaj, Grabovača, Runjava glava, Biljane itd.). Tek u novije vrijeme prestankom sječe za potrebe grijanja i građevinarstva, paljenja i smanjenjem ispaše ponegdje se prirodni šumski pokrov obnavlja, ali taj proces je usporen zbog klimatskih i morfoloških obilježja kraja.

Fitogeografski skradinski kraj također reprezentira prijelaz iz eumediteranske u submediteransku zonu, sa znatno izraženijim submediteranskim obilježjem, te je uglavnom uključen u zonu šume hrasta medunca s bijelim grabom (*Carpinetum orientalis croaticum* - H-ić). Ipak postoje znatne mik-

rolokacijske različitosti uvjetovane mikroklimatskim prilikama i sastavom tla. Dok su u prostoru uz Prukljansko jezero i uz Krku, sve do zone Rupa, istaknute zimzelene vrste, prema sjeveru prevladavaju listopadne vrste. Naime, sve do zone Visovca (lokalitet Mačkovica) i uz Prukljansko jezero istaknuta je mjestimično tzv. prijelazna šuma crnike (*Carpinetum orientalis Quercetosum ilicis* H-ić) s prevladavajućim vrstama crnikom (*Quercus ilex*), crnim jasenom (*Fraxinus ornus*), borovicom ili smrikom (*Juniperus oxycedrus*), pukinjom (*Juniperus macrocarpa*), bijelim grabom (*Carpinus orientalis*) itd. Ostali dio ovog kraja klimazonalno pripada tzv. hrvatskoj bjelograbetovoj šumi (*Carpinetum orientalis typicum /croaticum/* H-ić). Kserofitsko obilježje ove šume uvjetovano je velikom sušom i toplinom tijekom ljetnih mjeseci. Ima dosta zimzelenih elemenata, a glavna kultura je, uz vinovu lozu, maslina. Mjestimično ima dosta hrasta medunca (*Quercus lanuginosa*), zelenike (*Phillyrea latifolia*), ali prevladavaju bijeli grab ili bjelograb (*Carpinus orientalis*), cer (*Quercus cerris*), makljen (*Acer monspesulanum*), borovice (*Juniperus oxycedrus* i *J. communis*), rašeljka (*Cerasus/Prunus/mahaleb*), trnjina (*Prunus spinosa*) itd. Na žalost, od nekadašnjih pravih šuma ostalo je vrlo malo. Razvijene su znatne degradacijske forme, šikare, juniperetumi, vrištine i kamenjare, s dosta drača (*Paliurus spina christi* Mill.) i borovice. Facijes makije s brnistrom (*Spartium junceum*) raširen je uz obale Prukljanskog jezera do Skradina.

Ipak detaljnijom komparacijom stanja 1950. godine i današnjeg može se uočiti trend revitalizacije višeg biljnog pokrova. Naime, polovinom ovog stoljeća svega oko 10 km² ili oko 6% površine bilo je pod nešto višim biljnim pokrovom, a danas on zauzima oko 43 km² ili 23,6% površine skradinskog kraja.⁶ Značajan dio ovog unapređenja odnosi se i na nasade bora (*Pinus halepensis* Mill., *Pinus nigra* i dr.) koji je u više navrata saden, naročito u posljednjih osamdesetak godina. Uz tokove tekućica (Krka, Guduča i dr.), a i drugdje, naročito uz naselja i polja, javljaju se neautohtone vrste kao npr. divlji kesten (*Aesculus hyppocastaneum* L.), čempres (*Cupressus sempervirens*), dud ili murva (*Morus alba* L. i *M. nigra* L.), oleandar (*Nerium oleander* L.), platana (*Platanus orientalis* L.), kanadska topola (*Populus euroamericana /Dode/Guiner*), jablan, (*Populus nigra* var. *pyramidalis*), bagrem (*Robinia pseudoaccacia* L.), zimzeleni glog (*Pyracantha coccinea* Rom), ruzmarin (*Rosmarinus officinalis* L.), tužna vrba (*Salix babilonica* L.), jorgovan (*Syringa vulgaris*), tamaris (*Tamarix galica*), itd. Veoma su zastupane povijuše, razno grmlje te zeleni i trave. Treba istaknuti da je prije biljni pokrov služio za mnoge namjene u kućanstvu, graditeljstvu, narodnoj medicini, ishrani stanovništva i blaga, zanatstvu, izradi raznih potrepština i pred-

6 Prema podacima Zavoda za katastar Šibenik.

meta, izradi ukrasa i rukotvorina itd. Danas je od svega toga veoma malo ostalo.

Šumski pokrov veoma često strada od požara, a glavni uzrok su ljetne suše i žege, a i nepažnja. Sam toponim Požar javlja se dosta često (Požar kod Velike Glave, Požar kod Grahova itd.). Krajem 70-tih godine ovoga stoljeća harao je jedan od najvećih požara u posljednje vrijeme u predjelu Stevaničevac između Skradina i Dubravica, gdje je izgorjelo više desetaka hektara mahom mlade borove šume.

5. Tla

Tla kao veoma važan činilac života i naseljenosti u ovom kraju su od najvećeg značenja. Ovdje, kao i u susjednim prostorima sjeverne Dalmacije, prevladava izbijanje litološke, pretežno karbonatne podloge, dok je pedološki pokrov manje zastupljen ali je zato znatno veće vrijednosti. Nedostatak sloja tla uzrokovan je različitim, ponajviše klimatogenim i antropogenim, faktorima tijekom stoljetne sitnostočarske devastacije krškog pejzaža. Ipak, postojeća, litološki predisponirana, zadržana tla različitih tipova i varijeteta vrlo su značajna za život stanovništva ovoga kraja. Posebno treba istaknuti laporovito - pješčenjačku, flišnu podlogu na kojoj su dobro očuvane pojedine forme žutih, smeđih i sivih degradiranih tala od veoma velike važnosti za održanje i razvoj agrikulture, naročito vinogradarstva.

Pored litološke predispozicije i uvijek prisutnog klimatogenog faktora, ovdje je utjecaj čovjeka na održavanje ili uništavanje tla najuočljiviji. Prevelika agrarna gustoća, ratni sukobi, uopće siromaštvo i bijeda uvjetovali su u historijsko - geografskom razvoju života i naseljenosti pojačano devastiranje šumskog i uopće biljnog pokrova, što je dovodilo do pojačane erozije i spiranja tala. S druge strane, čovjek ograđivanjem, "tribljenjem", čišćenjem i gnojenjem održava i mijenja tla, ponekad ih čak formira i obogaćuje. Odvodnjom zamočvarenih terena također se dobivaju veoma plodna i iskoristiva tla. Tako je čovjekov utjecaj u ovome kraju, bilo neposredan ili posredan, bio nekada negativan, a nekada pozitivan. Današnje vrijeme smanjenog paljenja, prestanka sječe za ogrijev i gradnju, smanjenje ispaše uvjetuje čuvanje i unapređenje biljnog pokrova i njegovo širenje. To pretkazuje da će u zonama tih novijih procesa izrastanja, u prvom redu prirodne, klimazonalne vegetacije, postupno doći do formiranja novog pedološkog pokrova, ovisno o litološkoj podlozi i vrsti biljnog pokrova. S druge strane, unapređenjem agrikulturne djelatnosti (agromehanizacija, gnojiva, melioracije itd.) bonificiraju se postojeća tla.

Najistaknutije pedološke zone i ovdje se kao i u ostalim dijelovima Ravnih kotara pružaju dinarskim smjerom, a vezane su uz laporovito - pješčenjačku, flišnu, deluvijalnu ili aluvijalnu podlogu. Najveća takva zona u nastavku

benkovačke flišne sinklinale proteže se od Trolokava do Skradina. Drugi pojas, također nastavak s benkovačkog područja, pruža se od prostora Bribira, prema Vačanima, Bratiškovcima i Dubravicama, sve do Krke i za nju je vezan najveći dio stanovništva ovog kraja. Treća značajnija zona obuhvaća predio Ičevo - Rupe. Ostali manji pojasi (Ban Polje, Bare, uz Krku, po Laškoviću, uz Prukljansko jezero itd.), iako površinski mali, od velikog su značenja za lokalno stanovništvo. Od tala prevladavaju smeđa karbonatna tla na flišu, smeđa karbonatna tla na laporovitim vapnencima i dolomitima; siva erodirana tla na flišu, ovisno o podlozi i o stupnju ispravnosti odn. erodiranosti. U Trolokvama ima nešto močvarnih tala, koja se hidromelioracijama bonificiraju, a deluvijalna tla razvijena su uz postojeće tekućice, vododerine i usjeke gdje ima više rastresitog, nanesenog deluvijalnog materijala (Bribirštica, Guduća, Ograda, Voša, Trolokve, Žažvić, Jaruga itd.). Aluvijalnih tala ima pri ušćima potoka koji se ulijevaju u Krku (Voša, Ograda, Jaruga, kod Marasovića i dr.). Osim navedenih, na krškoj osnovi (Laškovića, Rupski Kuvin i dr.) istaknute su crvenice, često pomiješane s kršjem, slabe kvalitete i plitke, ali ipak značajne za održavanje života u siromašnu i izoliranu kraju.

III - Historijsko geografski retrospekt

Značenje Skradina u historijsko - geografskom razvoju života i naseljenosti na našoj obali Jadrana nedvojbeno je veoma veliko. Postojanje većeg broja prehistorijskih, bilo predilirskih ili ilirskih, naseobina na čitavom potezu od Skradina prema Bribiru, i dalje prema Ostrovici, uz Prukljansko jezero i u širem prostoru rijeke Krke, među kojima je glavnu i vodeću ulogu, sve do rimskih vremena a i poslije, vršilo naselje na mjestu današnjeg Skradina, to ističe važnost geografskog faktora, presudnog za razvoj tako važnog centra. Svi već navedeni elementi geografskog položaja Skradina neposredno su utjecali da on stoljećima, a ne kratkotrajnije poput Bribira ili Ostrovice u blizini, bude značajan centar sve do potpunog preuzimanja te uloge od strane Šibenika. Ono što je danas između Zadra i Splita Šibenik, to je stoljećima, naročito u vrijeme antike bio Skradin. Koliko je u predilirsko vrijeme bilo značenje Skradina, teško je ustanoviti, ali se iz pronađenih ostataka materijalne kulture može utvrditi kontinuirana naseljenost i Skradina i njegove šire okolice od najstarijih vremena (paleolitska i neolitska naselja; nalazišta u blizini Krkovića, Piramatovaca, Krivače kod Bribirskih mostina itd.). Ilirska Scardona,⁷ jedno od najvažnijih ilirskih naselja uopće, veoma važno i posredničko naselje na južnoj granici Liburnije, bila je okružena nizom većih ili manjih prehistorijskih naselja u širem zaleđu (Bribirska gradina, poslije Varvaria, otočić Stipanac u Prukljanskom jezeru, Gradina kod Žažvića, Gradina kod Dubravica, Vačani, Gračac, Ždrapanj itd.), ali je značajne centralne funkcije vršila ne samo za njih nego i za veliki dio prostora Liburna, što je logično pretpostaviti i za nezina značenja za vrijeme prevlasti Rimljana. Naime, kao rimski Municipium Flavium - Tribu Sergia, i od 29. godine kao sjedište jednog od tri osnovana dalmatinska konventa (sudska okruga), za 14 liburnskih općina od Raše u Istri do Krke kao i za pleme Japoda, Scardona vrši ulogu značajna centra rimske Dalmacije.⁸ U skladu s prometnim položajem (važna cesta Iader - Scardona -

7 Korjen imena dosta je čest u toponimima našeg primorja a i šire (Skrad, Skrda, Škarda, Skradišćak, Skadar, Skradnik i dr.), što svjedoči da je veoma staro, najvjerojatnije predilirsko.

8 Lukša Beritić, Obalna utvrđenja na našoj obali, Pomorski zbornik I jub., Zadar 1962, str. 328.; Postoje različita mišljenja o točnu geografskom smještaju Scardone. Pojedini autori smatraju da je bila na mjestu današnjeg Skradina i da su je Hrvati nakon rušenja u 7. st. obnovili. Drugi spominju da je bila između Sonkovića i Skradinskog sela, a postoji i mišljenje da je možda bila na Prukljanskom jezeru i da je potpljena. Ivan Pedišić u članku Ubikacija antičke Scardone, Slobodna Dalmacija od 13. XI 1976, smatra da tradicija imena i nalazi rimskih epigrafskih spomenika upućuje na zaključak da je položaj antičke Scardone na mjestu srednjovjekovnog Skradina.

Salona i dr.), nađeno je dosta materijalnih dokaza o valorizaciji ovog prostora od strane Rimljana (ostaci vodovoda i zgrada, epigrafski spomenici i dr. u Skradinu, ulomci antičkih reljefa na lokalitetu Biskupija, keramika i rimska arhitektura na poluotočiću Školj na Pukljanskom jezeru, akvadukt Sonković/sv. Marko/- Pukljan, lokobrani na Pukljanskom jezeru, fortifikacije i mnogobrojni objekti i predmeti u Varvariji, na Roškom slapu itd.).

O veoma velikom značenju Skradina za velik dio Dalmacije i u kasnijim periodima svjedoči i formiranje jedne od najstarijih biskupija koja se spominje već 530. godine.⁹ U vrijeme seobe naroda Skradin, kao i Varvaria, doživljava više rušenja. Godine 536. osvajaju ga Goti,¹⁰ koji su poslije bili potučeni. Avari i Slaveni, oko 615. godine, ruše grad do temelja¹¹ i time Skradin za nekoliko idućih stoljeća prestaje živjeti kao istaknutije političko, sudsko, crkveno i trgovačko središte, iako je biskupiju zadržao sve do 887. god.¹² Ista je sudbina zadesila i susjednu Varvariju, također značajnu autohtonu zajednicu koja se stečenim italiskim privilegijem i konstitucijom bila za vrijeme Rimljana razvila u municipij s rimskim civitetom, a i mnoge druge naše centre na Jadranu. Postupni valovi naseljavanja hrvatskog življa u okolici Scardone i Varvarije uvjetuju nastajanje više novih naselja vezanih uz plodnije zone, bilo uz prije postojeća ili nevezano za starija naselja. Također dolazi i do izmjena u etničkoj strukturi stanovništva kao rezultat mješavine liburnskog, romanskog i hrvatskog elementa. Vrijeme hrvatskih narodnih vladara u ovom je kraju ostavilo mnoge ostatke materijalne kulture (Skradin, Bribir, Dubravice, Gračac, Vačani, Sonković, Vrbica, Ičevo, Piramatovci, Plastovo, Bratiškovci, Krković, Ždrapanj, Velika Glava, Žažvić i dr.), kao i niz toponomastičkih oznaka, prisutnih do današnjih dana. Gotovo da nema naselja u kojem nisu pronađeni starohrvatski nalazi, što svjedoči o kontinuitetu naseljenosti od dolaska Hrvata do danas. U Skradinu je sačuvana starohrvatska preromanička crkva, a također i u Ždrapnju (Sv. Bartul iz IX st.). Veliko značenje u to vrijeme imali su i Bribir i obližnja Ostrovica, kao istaknute hrvatske utvrde, a Bribir i kao vjersko središte jedne od najstarijih hrvatskih župa pod ninskom biskupijom. Pod hrvatskim vladarima čitav skradinski kraj nastavlja život u sasvim novim

9 Krsto Stošić, Rijeka Krka, Šibenik 1927, str. 71.

10 Ibid, str. 71. Luigi Maschek u Manuale del regno di Dalmazia per L'Anno 1872, Zara 1872., str. 90, ističe da su godine 500. Ostroilo i Totila, sinovi gotskog vladara Sinulada, zauzeli Scardonu. Godine 537., međutim, bizantska je vojska potukla kod Scardone gotskog vojskovođu Vilegizela, Narodna enciklopedija srpsko - hrvatska - slovenačka, knj. IV, Zagreb 1929.

11 L. Maschek, o.c., str. 99.

12 K. Stošić, o. c., str. 71. Nešto poslije toga, 928. godine, papa Leon je potvrdio odluku Splitskog sabora i naredio Grguru Ninskom da preuzme biskupiju u Skradinu, tada upražnjenu. Vidi: Narodna enciklopedija srpsko - hrvatska - slovenačka, Zagreb 1929.

uvjetima, veoma burno presijecan u pojedinim periodima različitim događajima. Tako se nakon osvajanja Biograda od strane Mlečana 1125. godine veliki broj Biograđana sklonio u Skradin, a ovdje je preneseno i sjedište biskupije iz Biograda. Tako je Skradin opet postao značajno vjersko središte i ostao sve do 1829. godine. Kada su križari razorili Zadar 1202. godine i Skradin je bio razrušen, a njegovi se građani sklanjaju u Biograd. Poslije se oporavlja i već u 13. st. ima svoj statut, jedan od najstarijih u našim gradovima. Krajem 13. st. dolazi Skradin pod vlast knezova Šubića, koji su se, vezani za svoje utvrde u Bribiru i Ostrvici, nastojali domoći izlaza na more. Hrvatski ban Pavao Bribirski je i stanovao u Skradinu, gdje je 1299,¹³ godine izdao svoju poznatu darovnicu. Knezovi Bribirski su ovdje, na svom važnom izlazu na more držali svoje brodove i za njih izgradili arsenal. Pučanstvo Skradina bavilo se trgovinom, zanatstvom, pomorstvom, ribarstvom, a ono iz okolice uglavnom poljodjeljstvom i stočarenjem. Knezovi Bribirski izgradili su i održavali osim Skradina, Bribira i Ostrovice još nekoliko manjih utvrda koje su imale osnovni cilj zaštititi njihovo područje od mletačke i drugih opasnosti. Najznačajnija utvrda bila je Rog, u blizini Krke kod Rupa (otuda i Rogovo, današnji zaselak), a držali su neko vrijeme i Ključ na Čikoli (Ugrinići). Tridesetih godina 14. st. Skradin drži Pavao II Ostrovički sa sinovima Mladinom III i Pavlom IV, koji je bio privržen Veneciji. Od Mladina III Skradin je naslijedio Mladin IV; međutim, srpski car Dušan, čija je sestra Jelena bila udata za Mladina III, ulazi sa srpskom vojskom u Skradin 1355. godine.¹⁴ Iste godine već su i mletačke trupe u Skradinu, a ubrzo, odmah nakon Dušanove smrti, predan je Veneciji. Međutim, već 1358. godine mirom između ugarskohrvatskog prijestolja i Venecije, Mlečani se odriču prava na Dalmaciju, tako i na Skradin, koji nastavlja svoj život kao značajan hrvatski centar. Vlast knezova Bribirskih umanjena je bitno još 1347. godine, kada je ugarsko-hrvatski kralj Ludovik, kad nije uspio osvojiti Ostrovcu 1346. godine, uspio u zamjeni Zrina na Uni za Ostrovicu, koju je izveo s Grgurom Bribirskim i sinovcem mu Pavlom.¹⁵ Bribirci se od tada vezuju uglavnom za sam Bribir i druge lokalitete izvan sjeverne Dalmacije. Širenjem bosanske države, iza 1380. godine, Skradin, negdje oko 1388. godine, isto kao Ostrovica i Bribir, potpada pod vlast bosanskog kralja Tvrtka I.¹⁶ Sve do 1407. godine mijenjaju se razni gospodari,

13 Stjepan Antoljak, Ban Pavao Bribirski "Croatorum dominus", Radovi Instituta JAZU u Zadru 19/1972, str. 14-15. Također iste godine ban Pavao Šubić osniva nasuprot grada samostan Ivana Krstitelja, a nešto kasnije, 1304, njegova žena Stanislava osniva ženski samostan sa crkvom sv. Frane. Vidi: Vjekoslav Klaić, Bribirski knezovi, Zagreb 1897. U to vrijeme, 1304. godine, Skradin dobiva i civitet. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1968, str. 217.

14 Nada Klaić, Ivo Petricioli, Prošlost Zadra II, Zadar 1976, str. 317-318.

15 Ibid., str. 317.

16 Ibid., str. 360.

a tada ga Ladislav Napuljski prodaje bosanskom vojvodi Sandalju Hraniću,¹⁷ koji ga je zbog napada Šibenčana 1410. godine, kada su razorili zidine i tvrđavu pod zaštitom kralja Sigismunda, već 1411. godine prodao Mlećanima za 5000 dukata zajedno s Ostrovičom.¹⁸ Knezovi Bribirski, međutim, i dalje zadržavaju Bribir, a spominju se kao vlasnici zemlje na teritoriju Zadra i Šibenika, u komitatu Ostrovice, u Rupama i u Poričanima. Početkom 15 st. Budislav Ugrinić - Šubić, gospodar Bribira i Roga, naseljava Visovac fratrima koji su se zadržali do danas.¹⁹

Očito je da je period od doseljenja Hrvata do početka 15. stoljeća za Skradin, kao i za druge naše gradove u primorju, bio veoma buran, pun borbi za prevlast na našem moru i neposrednou zaleđu. Česta rušenja, pregradnje, prodaje i mijenjanje vlasnika uvjetovali su, uz već tada brz razvoj Šibenika, izvjesnu stagnaciju Skradina kroz čitavo 15. stoljeće. Ipak, cjelokupno razdoblje prevlasti narodnih vladara obilježava stvaranje i razvoj ekonomske osnovice seoskih naselja, od kojih se najveći dio i spominje u ispravama toga vremena (Rupe, Bribir, Ostrovičica, Rogovo, Dubravice itd.), a također i širenje imanja Skradinjana u drugim dijelovima sjeverne Dalmacije (Lišane, Pašman, Biogradski kraj itd.). Posebno važne i vjekovima održavane neposredne veze s Biogradom, Vranom, Zadrom, Ninom, Novigradom, Kninom i drugim centrima šireg zadarskog područja govore o pripadnosti Skradina velikom prostoru koji je s otocima koji mu pripadaju bio geografsko težište razvoja i političkih zbivanja toga vremena.

Izvestan prekid daljeg razvoja nastao je pojavom Turaka početkom 16. st. i formiranjem nemirnog graničnog pojasa.²⁰ Nakon pograničnih sukoba do 1520. godine, kao i napada Vranjana i Skradinjana na Turke 1521. godine, dolazi do osvajanja Skradina i čitave okolice od strane Turaka pod vodstvom Husrevbega 1522. godine.²¹ Turci obnavljaju grad i grade nove bedeme i kule. Kratkotrajno, 1537. godine, Venecija osvaja Skradin i daje srušiti gradske zidine. Turci ga ponovno osvajaju već 1538. godine i grade nove zidine trokutasta tlorisa, opsega oko 800 m.²² Za potrebe trgovine, koja je s Mlečan-

17 L. Beritić, o.c., str. 238.

18 K. Stošić, o.c., str. 71.

19 S. Antoljak, Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra, Radovi IJAZU u Zadru, 9/1962, str. 77.

20 Turci osvajaju Uzdaj-kulu kod Dubravica već 1512. godine, a Skradin im plaća danak 1518. godine. Vidi Slavo Grubišić, Šibenik kroz stoljeća, Šibenik 1974, str 66, i K. Stošić, o.c., str. 54.

21 Već 1525. godine, u vrijeme skradinskog emina Zehaphera Celebije, nastavlja se trgovina solju iz Šibenika s unutrašnjošću preko Skradina. Vidi S. Grubišić, o.c., str. 69, i Seid Trljić, Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije, Pomorski ybornik I jub., Zadar 1962, str. 365.

ima nastavljena unatoč granici, izgrađena je "badžana", vjerojatno i karavan saraj, a Skradin postaje i centar kadiluka.²³ Turci su porušili i Bribir 1526. godine.²⁴ Venecija opet kratkotrajno uspijeva osvojiti Skradin 1570. godine za vrijeme kandijskih ratova,²⁵ a nakon njegova završetka, 1571. godine dolazi do utvrđenja Tursko-venecijanske granice na prostoru Dalmacije u kojem sudjeluje i skradinski kadija Hasan 1576. godine.²⁶ Turci uspijevaju zadržati Skradin sve do 1683. godine, kada ga zauzima Venecija, a ona ga zadržava sve do pada Republike 1796. godine. Širenjem mletačke Dalmacije, premještanjem granice dublje u unutrašnjost i stabiliziranjem političkih prilika, značenje Skradina opet raste, iako tadašnji Šibenik nedvojbeno već čvrsto drži sve vitalne funkcije centra ovog dijela zadarskog okruga u okviru mletačke Dalmacije.

Skradin nakon uvođenja austro-ugarske uprave odmah dobija funkciju jednog od 22 "mistna starješinstva" tj. kotara u tadašnjoj administrativno-političkoj podjeli Dalmacije.²⁷ Francuska uprava uvedena je 1805. godine. Za Skradin je taj period veoma značajan jer se 1809. godine 500 do 600 skradinskih dobrovoljaca angažiralo na strani Austrijanaca protiv Francuza. Kako je Dalmacija ostala i dalje u vlasti Francuza, maršal Mormont prijetio je gradu rušenjem, ali je odluka preinačena u globu od 100.000 franaka, što je znatno ekonomski oslabilo grad i njegove obitelji.²⁸

Nakon ponovnog uvođenja austro-ugarske uprave, Skradin, sada kao već sasvim mali centar, postaje središte općine u okviru kotara Šibenik tj. okruga Zadar, s više funkcija koje su mu omogućavale da taj status zadrži i dalje. Zadarski lučki ured preko svog odaslanstva u Šibeniku imao je u Skradinu lučku ispostavu,²⁹ uvode se prve lokalne brodske pruge, a ujedno započinje i gradnja suvremenijih cesta, borba protiv malarije, unapređenje i konjunktura vinogradarstva itd. Također u Skradinu, kao i u Šibeniku, djeluje pretura suda u Zadru.³⁰

22 L. Beritić, o.c., str. 238.

23 S. Traljić, O.c., str. 345.

24 K. Stošić, o.c., str. 71.

25 S. Traljić, Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću, Radovi IJAZU u Zadru, 20/1973, str. 451.

26 Ibid., str. 451-452.

27 Vjekoslav Maštrović, Upravni položaj Lošinja i Cresa iza pada Mletačke Republike i stanje njihova brodarstva nakon toga, Radovi IJAZU, u Zadru, 20/1973, str. 251.

28 Vjekoslav Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II, str. 69.

29 Oliver Fio, Pomorstvo zadarsko-šibenske regije u drugoj polovini XIX stoljeća, Radovi IJAZU u Zadru, 1/1954, str. 258.

30 Jakov Kupek, Gospodarske i kulturne prilike u Dalmaciji krajem trećeg decenija XIX

Nakon kratkotrajne okupacije od strane Talijana, između dva rata, Skradin je i dalje općinski centar s administrativno - upravnom (centar općine, poreski ured), sudskom (sudski kotor), zdravstvenom (ljekarna, ambulanta), prosvjetnom, poštanskom i trgovačkom funkcijom. Ima kino, hotel, a dalje se održava i tradicionalni tjedni sajam ("pazar") blaga. Skradin dobija i električnu energiju 1919. godine. Drugi znatno manji lokalni centar održava se u Bribirskim Mostinama, gdje djeluje Mjesni ured, pošta, škola i trgovina za obližnja naselja. U toku NOB-e stanovništvo je aktivno sudjelovalo u borbi protiv okupatora i fašističkih snaga. Poginulo je i stradalo više stotina boraca i civila, čemu su u spomen podignute brojne spomen - ploče u naseljenim skradinskim krajevima (Dubravnice, Bratiškovci, Plastovo, Skradin itd.). Nakon II svjetskog rata Skradin zadržava funkciju općinskog centra sve do 1962. godine, kada je, formiranjem novog sistema općina u našoj zemlji, pripojen općini Šibenik. To je u ovom prostoru uvjetovalo izvjesne probleme u daljem razvoju i oslanjanje cijeloga kraja na centar u Šibeniku.

IV - SOCIOGEOGRAFSKA VALORIZACIJA

1. Prometna povezanost

Dobra prometna povezanost nekog kraja sa širim prostorom od najveće je važnosti za njegov razvoj i uklapanje u život opće zajednice. U vrijeme dobre povezanosti Skradina, sigurnosti prijevoza i trgovine, Skradin je napredovao, a s njime i njegovo područje, a kad to nije bio slučaj dolazilo je do stagnacije ili čak nazadovanja.

Milenijski tokovi prometa, vezani za razmjenu dobara između primorja i zaleđa i između sjeverne i srednje Dalmacije, u ovom kraju mogu se uopćeno pratiti po fazama razvoja. Kao prva može se istaknuti faza razvoje prometne povezanosti u predrimsko i rimsko vrijeme, kada je antička Scardona, centar Liburnije, vršila ulogu izrazito pomorskog i cestovnog središta na istočnoj obali Jadrana. Upravo tu, gdje se more tako duboko uvuklo u dalmatinsko kopno i gdje je bio lakši prijelaz rijeke Krke, razvija se Scardona, koristeći sve povoljne predispozicije svoga geografskog položaja. Slijedeća faza vezana je za trgovačku i obrambenu funkciju Skradina kroz srednji vijek, praćena nesigurnošću i čestim ratovima. Upravo povoljan prometno - geografski položaj Skradina bio je uzrok dugotrajnih sukoba Turske i Venecije u ovom kraju. Cestogradnja i uvođenje brodskih pruga do Skradina označuju treću fazu razvoja prometa u ovom kraju, a današnje vrijeme ukidanja brodske pruge i modernizacije cestovnog prometa ukazuje na novu kvaliteu prometnog povezivanja Skradina i njegova kraja s ostalim dijelovima sjeverne Dalmacije i šire.

Gradnja cesta na ovom području, u današnjem smislu, započinje krajem 18. i početkom 19. st. kada austrijska uprava započinje izgradnju niza cesta širom Dalmacije. Cesta Zadar - Benkovac - Skradin završena je 1798, a dionica Skradin - Šibenik između 1800. i 1803. godine.³¹ Odmah je izgrađen i provizorni most tako da je time završena gradnja tzv. Primorske ceste na teritoriju zadarskog okruga. Poslije, sve do početka 20. st., osim izgradnje važne ceste Kistanje - Rupe - Drniš, nije učinjeno mnogo. Sporedni pravci izgrađeni su uglavnom do polovice ovog stoljeća, tako da danas u Skradinskom kraju ima oko 115 km regionalnih i lokalnih cesta. Modernizacija cesta koje su gradile austrijska i francuska uprava kao i onih koje su izgrađene za vrijeme stare Jugoslavije započela je veoma kasno. Trebalo je najprije adekvatnije premostiti

31 Josip Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, II sv., str. 112.

rijeku Krku kod Skradina. Stari provizorni drveni most, dužine oko 100 m, zamijenio je 1954. god. novi moderni most s lukom od 90 m.³² Prva asfaltirana cesta Gulin - Skradin završena je 1969. godine, a njezin nastavak do Vačana 1973. godine.³³ Do 1980. su asfaltirani pravci Skradin - Bribirske Mostine, Skradin - Bičine, Vačani - Bratiškovci - Plastovo, Bribirske Mostine - Đevrske, Bribir - Đevrske i Žažvić - Medare. Modernizacija ceste Zadar - Benkovac izvršena je tek 1980. godine, a dionica Benkovac - Skradin bila je još uvijek neasfaltirana, tako da je Skradin imao neadekvatne veze sa Zadrom. Također i više naselja još nema suvremenog spoja sa Skradinom i drugim centrima, što pojačava zaostajanje u gospodarskom, kulturnom i drugom pogledu. Promet na cestama održavali su uglavnom "Autotransport" - Šibenik, a u manjoj mjeri "Autotransport" iz Zadra.

Brodski promet, u smislu modernijeg linijskog povezivanja, odvija se na ovom području od druge pol. 19. st. do šezdesetih godina 20. st. i imao je veliko značenje. Još 1853. godine šibensko "odaslanstvo" lučkog ureda u Zadru otvorilo je lučku agenciju u Skradinu, koja je 1872. god. bila privremeno zatvorena, a 1877. ponovo započela s radom.³⁴ Poduzeće "Flink" održavalo je 1889. god. jedanput tjedno brodsku liniju Trieste - Rovinj - Mali Lošinj - Silba - Zadar - Šibenik - Skradin,³⁵ a već 1893. godine domaće poduzeće "Negri" održava tri puta tjedno brodske veze sa Šibenikom, Zadrom i drugim manjim mjestima.³⁶ Između dva rata postoji redovna pruga između Šibenika i Skradina, a Talijani su tada održavali vezu i sa Zadrom.³⁷ Puštanje modernizirane ceste Šibenik - Skradin u promet 1969. godine označava i ukidanje brodske veze Šibenik - Zaton - Raslina - Skradin. Tako se povezivanje vodenim putem u ovom prostoru svelo na prevoženje turista do Skradina ili od Skradinskog buka do Visovca i Roškog slapa i na privatni prijevoz (pjeskari i sl.).

Za skradinski je kraj od velikog značenja i željezničko povezivanje preko stanica u Šibeniku i posebno preko onih na pruzi Knin - Zadar, iako nisu direktno u tom prostoru. Najbliže postaje, posebno važne za sjeverozapadnije dijelove, jesu Đevrske i Ostrovica. Osvremenjivanjem ovih postaja i prometnica do njih (Đevrske već imaju asfaltnu vezu sa Skradinom), osim u Šibenik, otvaraju se do sada nedovoljno korištene mogućnosti plasiranja poljoprivred-

32 Rikard Kronfeld, Pregled grdnje mostova, Ceste i mostovi u Hrvatskoj, Zagreb 1975, str. 246.

33 Anđelko Marušić, Razvitak cesta na području Fonda za ceste Split, Ceste i mostovi u Hrvatskoj, Zagreb 1975, str. 210, 213.

34 O. Fio, o.c., str. 258.

35 O. Fio, Parobrodarstvo Dalmacije, Zadar 1962, str. 136.

36 Ibid., str. 139.

37 Lucijan Kos, Zadar i njegov "porto franco", Pomorski zbornik IJAZU II, Zadar 1962, str. 1642.

nih viškova na tržnice Zadra i drugih udaljenijih centara u Hrvatskoj (Zagreb, Karlovac idr.) kao i njihovo skladištenje u velikoj hladnjači u Benkovcu. Neophodna je što brža modernizacija ceste Zadar - Benkovac - Skradin - Šibenik između Benkovca i Bribirskih Mostina, što će smanjiti udaljenost do aerodroma u Zemuniku na svega 63 km od Skradina tj. na 46 km od Bribirskih Mostina. Na taj način Skradin i njegova okolica dobivaju najkraći i najbrži izlaz u svijet preko naših velikih centara.

Dalja brža modernizacija primetnica uz suvremeno povezivanje svih naselja očita je potreba i osnova daljeg razvoja ovoga kraja. U naseljima koja su već dobila suvremene prometnice uočava se intenzivan proces socio-geografske transformacije. U prvom redu to se očituje u izgradnji novih i suvremenih kuća za stanovanje, uslugama, medicinskoj zaštiti, unaprijeđenju ratarstva, uvođenju mehanizacije, povećanju voznog parka, poboljšanju trgovačke mreže itd. Moderno vrijeme prometne povezanosti također pokazuje izmjenu negativnih kretanja u demografskoj strukturi nekih naselja i pozitivno utječe na zadržavanje stanovništva u selima. Tamo gdje suvremene prometnice još nisu doprle zadržava se autarkični život, iseljavanje je još uvijek intenzivno, slab je utjecaj grada. Iz navedenoga slijedi da skradinski kraj, iako se modernim prometnicama postupno uključuje u suvremeni život, do danas, tj. do kraja 1980. godine, još nije adekvatno prometno valoriziran, kao uostalom glavnina šireg zadarsko - šibenskog prostora.

2. Stanovništvo

a) Kretanje broja stanovnika i opća populacijska obilježja

Skradinski kraj kroz duže historijsko razdoblje obilježava prilično spor i neujednačen rast broja stanovnika sve do početka 19. stoljeća. Takav rast je međutim obilježje i susjednih prostora Hrvatske. Nagliji porast broja stanovnika započinje, slično kao i u predjelima zadarskih Kotara, Bukovice i Šibenske zagore, nakon stabilizacije političkih prilika krajem 18. i početkom 19. stoljeća, kada se sprovode mjere protiv uzročnika bolesti (malarije, kolere, dizenterije i drugih zaraza), kada počinje snažnije prometno povezivanje proizvoda na gradska tržišta. Porast broja stanovnika još je očitiji krajem 19. st. Pučanstvo brojem neprekidno raste sve do 1961. godine, kada je dosegnut maksimum od 10.294 stanovnika.³⁸ Međutim, kod nekih naselja maksimalan broj stanovnika zabilježen je već i u prethodnim popisima pučanstva (Bičine i Gorica 1931. god., Bratiškovci, Cicvare i Vačani 1948. god., te Međare, Bribir i Žažvić 1953. god.). Skradin kao i glavnina ostalih naselja (Dubravice, Gračac,

38 Podaci o stanovništvu crpljeni su uglavnom iz knjige Mirka Korenčića, Stanovništvo SR Hrvatske 1857 - 1979, Djela JAZU, knj. 54, Zagreb 1979, str. 670 - 681 i različitih publikacija Saveznog zavoda za statistiku, Beograd.

Ičevo, Krković, Lađevci, Sonković, Velika Glava i Ždrapanj) zabilježili su maksimalan broj stanovnika 1961. godine. Od tada pučanstvo brojem znatno opada, a samo tri naselja 1971. god. došuju maksimum (Piramatovci, Plastovo i Rupe). U međupopisnom razdoblju 1961 - 1971. porasla su brojem stanovnika još i ova naselja: Bičine, Cicvare i Medare a u razdoblju 1971 - 1981. Bratiškovci, Gorice, Medare i Žažvić. Godine 1971. popisom je ustanovljeno 9585 stanovnika ili 6,9% manje u odnosu na 1961. god. ($I = 93,1$) a 1981. 8711 ili 9,1 manje nego 1971 ($I = 90,9$). Uzroke padu broja stanovnika treba tražiti prvenstveno u emigraciji koja je uvjetovana velikom privlačnom snagom primorskih centara nakon otvaranja priobalne ceste. To su za ovaj prostor ponajprije Šibenik, Zadar, Vodice, Split i Rijeka. Nemogućnost zaposlenja u svom kraju, nepostojanje stabilnog i razvijenog komercijalnog plasmata agrarnih proizvoda, slaba prometna povezanost i bezvodica, i svime time uvjetovana relativna zaostalost, potenciraju i naglašavaju proces emigracije, ne samo u gradove Hrvatske i šire na prostoru Jugoslavije nego i stalnu i privremenu emigraciju u inozemstvo. Godine 1961. bilo je tek oko 200 (2%) žitelja ovoga kraja na privremenom radu u inozemstvu, a 1971. čak 747 (7,8%), dok je zaposlenih bilo svega 1199 (12,5%).

Najviše zaposlenih u inozemstvu bilo je iz naselja Rupe (čak 38,1% aktivnih).

Skradinski kraj obilježava dvojnost nacionalnog sastava pučanstva. Glavnu žitelja čine Hrvati (55,8%) i Srbi (40,7%). Jugoslavenima se izjasnilo 2,4% stanovništva, a neopredijeljenih je bilo 0,5%. Ostale nacije i nacionalnosti, ukupno 7, sudjelovale su u ukupnoj strukturi sa svega 0,1%, a stanovništva kojemu je nacionalnost ostala popisom nepoznata bilo je 1971. godine 0,5%.

Najveća aglomeracija pučanstva je Skradin u kojem je 1981. godine živio 791 stanovnik, što je za čak 22,3% manje nego 1961. god, kada je dosegao maksimum od 1018 st. ($I = 77,7$). Statistički, najveće naselje su Rupe, međutim pučanstvo Rupa je raštrkano u više disperznih grupacija kuća na teritoriju Laškovice, Rupskog Kuvina i Roškog slapa.

Kretanje broja stanovnika u skradinskom kraju i samom Skradinu od 1857. do 1981. god. vidljivo je iz priloženog grafikona.

Odmah je uočljivo da između samog Skradina i područja koje mu gravitira postoje velike razlike u kretanju broja stanovnika. Dok čitav prostor prilično ujednačeno raste brojem stanovnika sve do 1961. godine, a zatim opada, Skradin zapravo, uz veće padove broja stanovnika u periodu 1900.-1924. god. i 1961.-1971., te brži porast u periodima 1890.-1900. i 1948.-1961. god., odražava stagnaciju i pad u čitavom promatranom razdoblju pa je on danas brojem stanovnika ispod nivoa na kojem je bio polovinom 19. st. Tome treba dodati i činjenicu da je polovinom 19. st. u Skradinu živjelo čak 16% ukupnog

stanovništva njegova kraja, a 1981. svega 9,1%, što očito kazuje o demografskom nazadovanju Skradina. To relativno zaostajanje Skradina uočljivo je iz podataka da u njegovu širem prostoru još uvijek živi preko 70% stanovništva više nego polovinom 19. st., a broj stanovnika sama Skradina 0,9% je manji (1981. god). Kretanje broja stanovnika Skradina i okolice, indeksi kretanja u odnosu na baznu godinu 1857. i udio stanovništva Skradina u ukupnom stanovništvu vidljivi su iz iduće tabele:

Kretanje broja stanovnika skradinskog kraja i udio Skradina u ukupnom stanovništvu 1857.-1981.³⁹

god.	Skradinski kraj		Skradin		Udio Skradina %
	br. stan	I	br. stan.	I	
1857.	4997	100,0	798	100,0	16,0
1869.	5711	114,3	850	106,5	14,9
1880.	5865	117,4	918	115,0	15,7
1890.	6055	121,2	804	100,8	13,3
1900.	7019	140,5	934	117,0	13,3
1910.	7663	153,4	800	100,3	10,4
1924.	7914	158,4	650	81,5	8,2
1931.	8581	171,7	681	85,3	7,9
1948.	9316	186,4	790	99,0	8,5
1953.	10136	202,8	928	116,3	9,1
1961.	10924	206,0	1018	127,6	9,9
1971.	9585	191,8	889	111,4	9,3
1981.	8711	174,3	791	99,1	9,1

Negativne trendove, vidljive iz prethodnih pokazatelja, teško će biti vratiti na pozitivan tok. Zaustavljanje emigracije nerealno je pretpostaviti sve dok se sasvim ne moderniziraju prometni tokovi, dok se ne stabilizira zaposlenost, osigura komercijalna usmjerenost poljoprivrede i razvije turistička djelatnost vezana za zaštićeno područje rijeke Krke. Dobna i spolna piramida ukazuju

39 Podaci za 1981. godinu odnose se na rezultate popisa stanovništva koji su dobiveni neposredno pred predaju ovog rada. Uočljivo je da se, u odnosu na 1971. godinu, započeti veoma brz pad broja stanovništva nastavlja (I=89,5), naročito u samom Skradinu (81,6). Pad broja stanovnika ustanovljen je u još 16 naselja, a svega su 4 naselja (Bratiškovci, Gorice, Mađare i Žažvić) zabilježila neznatan porast.

na smanjen natalitet i prirodni prirast, pa će ovaj kraj, sudeći po osnovnim obilježjima prirodnog kretanja, obilježavati blagi pad broja stanovnika ili u najboljem slučaju stagnaciju. Iz svega navedenog slijedi da Skradin u cijelom ovom razdoblju nije bio tretiran kao veoma značajan i potreban centar za razvoj šireg prostora, nego su se sve funkcije usmjeravale u Šibenik ili obalne centre, naročito iza šezdesetih godina, zbog njihova atraktivnijeg položaja na "Jadranskoj magistrali", centralnog značenja, usmjeravanja društvenih i prometnih tokova itd. Ovakav odnos treba mijenjati, ne samo zato što Skradin svojim povijesnim značenjem predstavlja centar nego i zato što se on kao centar i danas nameće svojim položajem u prostoru i što bi njegova kvalitetna funkcionalna opskrbljenost bila izraz stvarnih potreba okolnog stanovništva. Međutim, prometno slabo povezan, ekonomski oslabljen, funkcionalno i institucionalno nedovoljno opskrbljen, danas se slabo afirmira kao centar i stanovništvo ovoga kraja svoje potrebe zadovoljava uglavnom u Šibeniku ili čak u drugim gradovima (Zadar, Split).

b. Spolna i dobna struktura

Prostor Skradina i njegove okolice, analizirajući dobnu i spolnu strukturu, obilježavao je nešto veći broj žena u odnosu na muškarce 1971. godine (4876 žena i 4709 muškaraca), tj. žene čine 50,9% stanovništva, a muškarci 49,1%. Znači da su na 100 muškaraca dolazile 104 žene. To je znatno povoljnije nego 1961. god. kada je na 4887 muškaraca (47,5%) bilo čak 5407 žena (52,5%), tj. kada je odnos bio 111 žena na 100 muškaraca.

Iz dobne i spolne piramide uočljivo je da žensko stanovništvo prevladava u starijim dobnim skupinama sa i iznad 25 godina života, a muško u mlađim dobnim skupinama, do 24 godine života. Prema dobi bilo je 39,6% mladog stanovništva, 46,7% zrelog i 13,7% starog, što je ukazivalo na relativno visok udio mladog i starog, a smanjen udio zrelog stanovništva. Ipak, da se broj mladog stanovništva počinje udjelom smanjivati pokazuje razdoblje između 1961. i 1971. godine, kada uslijed smanjene stope nataliteta opada broj mladih u dobnim skupinama od 0-9 godina. Značajka dobne strukture je i smanjen broj stanovnika u dobnim skupinama od 25-29 i 45-54 godine, što je posljedica I i II svjetskog rata, kada je dobar dio stanovništva stradao u toku rata i od njegovih posljedica (glad, bolesti i sl.).

Dobna i spolna piramida samog Skradina ne odudara bitno od one za cijelo područje. Skradin bilježi udjelom nešto manje mladog (35,8%) i manje starog (12,4%), a nešto više zrelog stanovništva (51,4%). Sva druga obilježja su više ili manje slična. Jedino je možda potrebno istaknuti, osim smanjenog udjela ratnih generacija i smanjen udio generacija pred II svjetski rat (30-34 god.). I ovdje smanjenje nataliteta upućuje na pad udjela mladog, a povećava se udio zrelog i starog stanovništva u najnovijem periodu.

c. Ekonomska struktura

Pri razmatranju ekonomske strukture stanovništva odnos poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva je veoma važan pokazatelj. Do 1961. godine poljoprivredno stanovništvo je prevladavalo u ukupnom stanovništvu. Godine 1971. bilo je 3762 poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu tj. 39,3%, što je još uvijek dosta visok udio ali je 1981. bilo samo 986 poljoprivrednika ili 11,3%. Stopa aktivnosti u poljoprivredi bila je 1981. visoka, jer je od ukupnog poljoprivrednog stanovništva 67,8% odnosno 669 bilo aktivno, a 32,2% ili 317 izdržavano. Također je bila znatno viša od opće stope aktivnosti koja je za ovaj kraj iznosila 1981. god. 33,5%. Između naselja bilo je izrazitih razlika. Udjelom najviše poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu bilo je u Međarama (31,8%), Cicvarama (30,4%), Bribiru (25,5%) i Žažviću (28,7%), tj. u naseljima najudaljenijim od Skradina i mogućnosti zaposlenja u drugim djelatnostima. Slijede naselja Krković (18,9%), Ždrapanj (18,6%) i Gorice (16,3%). Četiri naselja imala su udio poljoprivrednog stanovništva do 5% i to Bičine (0,1%), Skradinsko polje (1,5%), Skradin (2,5%) i Velika Glava (5,0%). Znatnije smanjenje broja poljoprivrednog stanovništva obilježava iza 1971. godine sva naselja posebno ona koja su dobila suvremene prometnice (Vačani, Bribir, Bratiškovci i dr.).

Drugi važan pokazatelj je razdioba ukupnog stanovništva na aktivno i neaktivno. Usporedba podataka iz tri popisa stanovništva 1961, 1971 i 1981. godine ne govori o pozitivnom kretanju, što treba tumačiti stagnacijom u razvoju privrede ovog kraja. Broj aktivnog stanovništva opao je s 3889 na 3614, te na 2961 a to je u srazmjeru i s općim padom broja stanovnika. Stopa aktivnosti prema tome je također opala s 37,8% na 37,7% i 33,5%. Posljedica općeg starenja demografske mase je i znatno povećan udio osoba s osobnim prihodima (uglavnom penzionera) u ukupnom stanovništvu, Njihov broj je porastao s 255 na 693 i 794, tj. s 2,5% na 6,9% i 9,1%. Tako je ipak nešto smanjen broj izdržavanog stanovništva s 6150 na 5308 i 5001, tj. sa 59,7% 1961. god. na 55,4% 1971. god. odnosno 57,4% 1981. god., što je još uvijek previsok udio.

Iz kretanja broja aktivnog stanovništva prema sektorima djelatnosti vidljiva je znatna premoć primarnog sektora (43,7%) nad sekundarnim (20,1%) i naročito slabim tercijarnim sektorom (11,2%), iako je došlo do izvanredno visokog pada broja aktivnih u poljoprivredi, s 2618 na 1568 tj. s 67,3% na 43,4% u razdoblju 1961.-1971. Izvanredno je visok udio aktivnih na privremenom radu u inozemstvu (20,7% 1971. god.). Očito je da su se ovi privremeni emigranti regrutirali uglavnom iz poljoprivrednog stanovništva, a da nije bilo nekog naročitog porasta broja aktivnih ni u nekim drugim sektorima djelatnosti (industrija, turizam i ugostiteljstvo, zanatstvo, kultura i znanstvena djelatnost). Osim u poljoprivredi manje je aktivnih u zdravstvu, stambeno -

komunalnoj djelatnosti, u građevinarstvu, šumarstvu, prometu i naročito u djelatnosti državnih i društvenih organa, što govori o ekonomskom zaostajanju ovoga dijela šibenske općine u odnosu na 1961. godinu i o problemima čije se rješavanje nužno nameće. Najviše utjecaja na negativna obilježja imali su neposredno ukidanje tvornice vapna i opeka u Skradinu, zatvaranje ugljenokopa u Dubravicama i ukidanje općine Skradin, čime se direktno utjecalo na povećano iseljavanje i porast broja privremeno zaposlenih u inozemstvu. Podaci za 1981. godinu nisu bili dostupni.

Zaposlenost stanovništva je neznatno porasla s 1129 (28,0% aktivnog i 11,0% ukupnog stanovništva) na 1199 zaposlenih (33,2% aktivnog i 12,5% uk. st.) u periodu 1961.-1971. Struktura zaposlenih prema mjestu rada u odnosu na mjesto stanovanja bitno se, međutim, izmjenila. Dok je 1961. god. veliki dio zaposlenih, čak 497 tj. 44,0%, radio u mjestu stanovanja, 1971. god. samo 222 ili 19,5% ih je radilo u mjestu stanovanja. Pojačan je proces dnevnog migriranja pretežno na rad u tvornicu u Lozovcu i u Šibenik, a spomenuto ukidanje pogona i institucija u Skradinu i Dubravicama negativno se odrazilo na zapošljavanje u ovom kraju. Isti pokazatelji po naseljima govore o kompleksnosti i prostornoj diferenciranosti strukture aktivnih i zaposlenih. U velikom broju naselja broj zaposlenog stanovništva je smanjen (Bičine, Dubrave, Skradin, Skradinsko Polje, Sonković, Vačani, Velika Glava, i Žažvić). U ostalim naseljima raste ili stagnira. Najpozitivnija kretanja zabilježila su naselja Bratiškovci, Bribir, Gorice, Krković, Ičevo, Medare, Piramatovci i Ždrapanj, gdje je broj zaposlenih u apsolutnom iznosu više nego udvostručen, a značajan porast zaposlenih bilježe i Plastovo i Rupe. Međutim, udjelom u aktivnom i ukupnom stanovništvu, broj zaposlenih je u svim tim naseljima veoma malen i još uvijek znatno prevladava stanovništvo aktivno u poljoprivredi. Udio zaposlenih van zemlje kretao se čak 100,0% (Bičine i Cicvare) do 50,0% (Skradin), a ukupno je 1971. god. iznosio 80,5% svih zaposlenih ovog područja.

Iduća tabela prikazuje broj aktivnog stanovništva prema djelatnostima 1961. i 1971. godine:

Aktivno stanovništvo prema djelatnostima 1961. i 1971. godine

djelatnost	1961		1971	
	broj	udio%	broj	udio %
poljoprivreda i ribarstvo	2618	67,3	1568	43,4
šumarstvo	12	0,3	11	0,3
industrija i rudarstvo	352	9,1	558	15,4
građevinarstvo	181	4,7	170	4,7
promet	121	3,1	107	3,0
trgovina i ugostiteljstvo	54	1,4	112	3,1
zanatstvo i osobne usluge	83	2,1	94	2,6
stambena i komunalna djelatnost	50	1,3	43	1,2
djelatnost društvenih i državnih organa	60	1,5	22	0,6
kulturna, znanstvena, zdravstvena, i socijalna djelatnost	58	1,5	92	2,5
ostale djelatnosti	19	0,5	6	0,2
van djelatnosti i nepoznato	281	7,2	84	2,3
na privremenom radu u inozemstvu	-	-	747	20,7
UKUPNO	3889	100,0	3614	100,0

d. Struktura obitelji i domaćinstava

Sociogeografska transformacija Skradinskog kraja, obilježena prethodnim pokazateljima, ima veliki odraz i na strukturu obitelji.

Povećanje broja domaćinstava ovdje se očituje kroz sve popise stanovništva. Također i nakon II svjetskog rata broj domaćinstava je u stalnom porastu. Godine 1948. bilo je ukupno 1766 domaćinstava, 1953. - 1885, 1961. - 2022 a 1971. i 1981. unatoč smanjenju broja stanovništva 2027 odnosno -

2086.⁴⁰ Povećanje broja stanovnika uvjetovalo je i određeno povećanje prosječnog broja članova po domaćinstvu sve do 1953. godine. Tada je prosječno domaćinstvo brojilo čak 5,4 člana (1948. god. 5,3). Poslije dolazi do pada broja članova po domaćinstvu tako da on 1961. god iznosi 5,1, 1971. 4,7 a 1981. 4,1. Sam Skradin karakterizira porast broja domaćinstava do 1953. godine, kada ih je bilo 273 (1948. god. 207) a zatim slijedi lagani pad na 269 1961. god., 235 1971. god. i 234 1981. god. S tim u vezi prosječno skradinsko domaćinstvo brojilo je 1948. god. 3,8 članova, 1953. god 3,4 1961. i 1971. god. opet 3,8, a 1981. 3,4. To je, lako se uočava, znatno manje nego u čitavom ovom prostoru, a rezultat je većeg broja manjih, jednočlanih, dvočlanih i tročlanih obitelji nego što je to slučaj u ostalim naseljima.

Prema izvorima prihoda domaćinstva su 1971. god. većinom nepoljoprivredna - 867 ili 42,8%, mješovitih je bilo 704 ili 34,7%, a čistih poljoprivrednih je bilo svega 456 ili 22,5%. To potvrđuje činjenicu da je relativno mali broj domaćinstava u kojem barem jedan član nije vezan za neku drugu aktivnost izvan poljoprivrede ili je na radu u inozemstvu. Deset godina prije toga, 1961, stanje je bilo bitno drugačije. Prevladavala su mješovita domaćinstva s udjelom od 43,6% (881), čistih poljoprivrednih je bilo 37,3% (754), a nepoljoprivrednih svega 19,1% (387). Ovi pokazatelji govore o dosta brznoj transformaciji naselja i života u njima, o prihvaćanju inovacija, racionalizaciji, ali i o napuštanju poljoprivredne aktivnosti. Statistika je, oslanjajući se na sve navedene pokazatelje, 1961. god. izdvojila svega 2 mjesta kao naselja mješovitog tipa (gradskih naselja nije bilo) i to Skradin i Dubravice, a sva ostala naselja bila su seoska. Već 1971. god. kriterije za uvrštavanje u tip mješovitih naselja zadovoljava 5 naselja: Skradin, Dubravice, Bičine, Gračac i Velika Glava. To su naselja koja imaju relativno visok udio zaposlenog stanovništva u odnosu na aktivno, što im omogućuje blizina određenog broja radnih mjesta u Skradinu, Lozovcu i Šibeniku.

e. Kultura i pismenost

Povijesno značenje Skradina i njegova kraja očituje se i znamenitostima kulturne baštine, od kojih je, osim već spomenutih arheoloških lokaliteta antike (Bribirska gradina, Stipanac i dr.) i srednjovjekovnih ostataka (starohrvatske crkvice, groblja i dr.), važno spomenuti mjesne crkve u Skradinu, katoličku župnu (prije stolnu) crkvu Porođenja Bl. Dj. Marije iz 1758. god. i pravoslavnu Sv. Spiridona, te crkvu na groblju iz 16. st. U katoličkoj crkvi

⁴⁰ Preliminarni rezultati popisa stanovništva iz 1981. godine pokazuju da je ukupan broj domaćinstava i dalje u porastu (2086), pa, s obzirom na smanjen broj stanovnika, prosječno domaćinstvo broji svega 4,1 člana. U Skradinu su popisana 234 domaćinstva, što je za jedno domaćinstvo manje nego 1971. godine, a prosječan broj članova domaćinstva znatno je opao, na svega 3,4.

znamenita je slika prenesena iz kapele knezova Šubića u Bribiru, i drugi predmeti Bribiraca čuvaju se uglavnom u zbirkama Šibenika, Zadra i drugih gradova. Tu su i slike Antuna Zuccara. Nekadašnja biskupska knjižnica danas ima nekoliko tisuća vrijednih izdanja i rukopisa. Zidne slike u pravoslavnoj crkvi izveo je Spiridon Rapsomanski s Krfa, a znamenita je i zbirka ikona iz razdoblja 16-18. stoljeća. Od znamenitijih ličnosti na prvom je mjestu slikar Juraj Čulinović (Schiavone) (1433/36-1501), čija se poznata djela nalaze u više svjetskih galerija (London, Pariz, Padova itd.)

Školstvo u Skradinu, ako se izuzme djelatnost crkve u tom smislu,⁴¹ može se pratiti od početka 19. st. kada su, u vrijeme francuske uprave, ustanovljene muška i ženska osnovna škola, zanatska škola (1806. god.) i gimnazija (1807. god.). Gimnazija je ukinuta 1810. god., a ostale škole djeluju s povremenim prekidima.⁴² Prijedlogom I. Kreljanovića 1815. god. da se u svim većim mjestima u Dalmaciji osnuju tzv. "normalne glavne škole"⁴³ nastavlja u Skradinu rad dvogodišnja muška škola. Ona je zbog nedostatka kadra također prekinula rad i ponovno je inicirana 1825. god., a ženska osnovna škola otvorena je ponovo tek 1865. god. Također, u Bratiškovcima je otvorena dvogodišnja škola 1858. god. Od 1872. god. škola u Skradinu djeluje kao četverogodišnja. Do II svjetskog rata djelovale su još samo škole u Bribirskim Mostinama, Dubravicama i Sonkoviću. Prosvijećenost stanovništva iza rata bila je veoma loša, tako da je i 1961. godine još uvijek samo 3,3% stanovništva starijeg od 10 godina imalo završenu osmogodišnju školu; škole za KV i VKV radnike završilo je 1,6%, srednju školu 0,7%, a višu školu ili fakultet samo 0,3% stanovništva. Četiri razreda osnovne škole imalo je svega 41,0% stanovništva. Bez stručne spreme bilo je 53,0% stanovništva starijeg od 10 godina, a potpuno nepismenih čak 27,9%. Situacija se do danas znatno popravila, što je rezultat značajnih sociogeografskih promjena, ali ponajviše neposrednih promjena u prosvjeti (npr. broj prosvjetnih radnika je u periodu 1961-1971. god. povećan za preko 50%).

Broj učenika u 4 matične škole (Bratiškovci, Dubravece, Bribirske Mostine i Skradin) i 10 područnih (Bribir, Laškovića, Krković, Međare, Piramatovci, Plastovo, Rupe, Sonković, Vaćani, Velika Glava) rastao je sve do šk. god.

41 Uz djelovanje biskupije, sve do početka 19. st., potrebno je istaknuti školu na narodnom jeziku s učiteljem Efreom Koreskim, hilandarskim kaluderom, koja je s prekidima radila od 1755. god., a u njoj je neko vrijeme, u svojstvu učitelja, boravio i Dositej Obradović.

42 Opširnije o školstvu Skradina i njegova kraja vidi u radu Dušana Berića, Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti (1412-1921), Split 1964, odakle autor preuzima glavninu podataka.

43 V. Maštrović, Zdranin Ivan Kreljanović Albinoni istaknuti hrvatski intelektualac iz početka XIX st., Radovi Instituta JAZU u Zadru 19/1972, str. 79.

1968/69. kada je dostigao maksimum (1753). Od tada je u konstantnom opadanju, što je u korelaciji s opadanjem nataliteta, tako da je šk. god. 1979/80. bilo svega 1045 učenika, tj. 40,4% manje. Školstvo u ovom kraju, kao i u mnogim naseljima širom sjeverne Dalmacije, još uvijek se suočava s velikim brojem problema, u osuvremenjivanju nastavnog procesa, izgradnji novog prostora, rješavanju osnovnih potreba, ali najveći problemi leže u činjenici da Skradin nema srednje škole, pa barem to bila samo neka odjeljenja jednog od srednjoškolskih centara iz Šibenika. Također još uvijek demografski najjače naselje Rupe nemaju osmogodišnju školu. Često neprimijećen faktor iseljavanja - nepostojanje mogućnosti daljeg školovanja u svom kraju - ovdje je veoma istaknut. Svakodnevno veliki broj đaka - migranata odlazi u šibenske srednje škole, a jedan dio se školuje i u Zadru, Splitu i drugim većim centrima.

3. Gospodarska obilježja

a. Poljoprivreda

Osnovne gospodarske aktivnosti skradinskog kraja oduvijek su u neposrednoj vezi s njegovom prirodno - geografskom osnovom. Milenijima su to poljodjelstvo, stočarstvo i u manjoj mjeri ribolov. Poljoprivreda i danas zadržava najveće značenje, a suvremene potrebe, procesi turističkog razvoja, brže plasiranje poljoprivrednih proizvoda itd. pružaju određene mogućnosti njezina daljeg razvoja.

Poljodjelstvo je osnovna grana privređivanja Skradinskog kraja. U historijsko - geografskom razvoju Skradina i cijelog njegova područja imalo je oduvijek i zadržava danas primarnu ulogu. Upravo su agrarni posjedi predmet brojnih sukoba, rasprava u arhivalijama kroz čitavo povijesno razdoblje, sve do danas, što nedvojbeno ističe njihovu važnost za život i razvoj ovoga kraja. Poljodjelstvo je vezano za plodnije, sinklinalne, pedološki vrednije zone i od neposrednog je utjecaja na današnji prostorni raspored naselja. Od voćarskih kultura najviše se uzgaja vinova loza, maslina, smokva, bajam, breskva, maraska, trešnja, šljiva, jabuka i dr., od žitarica kukuruz, pšenica, ječam, raž i dr., od povrćarskih kultura krumpir, grah, leća, kupus, blitva, špinat, luk, mrkva i dr. Vinova loza dominira u pejsažu tradicionalne mediteranske agrikulture i predstavlja ekonomsku osnovu života. Maslina i smokva, a i druge mediteranske kulture ovdje su također istaknute i pratilac su vinove loze u svim predjelima. U prvoj polovici 19. st. intenzivno se gajio dudov svilac, po čemu je ovaj kraj prednjačio u Dalmaciji. Godine 1875. održana je u Skradinu prva dalmatinska pokrajinska izložba ratarskih proizvoda. Agrarne površine iznose oko 20% ukupnog prostora, a bonificiranjem bi se taj udio mogao povećati na preko 25%. Danas je u stanju aktivne iskorištenosti od ukupnih agrarnih površina gotovo 90%, a zapušteno je nešto više iznad 10% obradiva

tla. Namjena površina čitava prostora 1980. god. prema katastarskim podacima za katastarske općine vidljiva je iz iduće tabele:⁴⁴

katastarska općina	poljoprivredno zemljište									
	oranice		voćnjaci		vinogradi		livade		pašnjaci	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Bratiškovci	246,9	14,9	28,9	1,7	79,9	4,8	3,7	0,2	592,7	35,8
Bribir	310,4	19,6	75,4	4,8	67,3	4,2	4,1	0,3	876,2	55,4
Dubravice	219,7	8,1	37,7	1,4	94,6	3,5	22,9	0,8	1034,3	38,2
Piramatovci	469,9	21,9	31,9	1,5	143,4	6,7	66,7	3,1	482,8	22,5
Rupe	208,4	6,2	120,4	3,6	117,8	3,5	14,0	0,4	2592,3	77,0
Vačani	233,3	17,7	11,2	0,8	47,5	3,6	14,0	1,1	507,3	38,4
Velika Glava	194,3	15,5	100,0	8,0	70,9	5,7	1,4	0,1	466,0	37,3
Skradin	338,8	9,1	113,1	3,0	171,1	4,6	17,7	0,5	1051,7	28,2
Žažvić (k.o. Ostrovica)	190,0	30,6	25,0	4,0	35,0	5,6	40,0	6,5	191,0	30,8
Ukupno	2411,7	13,1	543,6	3,0	827,5	4,5	184,5	1,0	7794,3	42,5

katastarska općina	nepoljoprivredno zemljište						ukupno obr.		u k u p n o	
	šume		trstici i moč.		neplodno		ha	%	ha	%
	ha	%	ha	%	ha	%				
Bratiškovci	460,8	27,8	-	-	241,5	14,6	359,4	21,7	1654,4	100,0
Bribir	119,1	7,5	-	-	129,9	8,2	457,2	28,9	1562,4	100,0
Dubravice	750,5	27,7	23,4	0,9	522,8	19,3	374,9	13,9	2705,9	100,0
Piramatovci	764,4	35,6	-	-	186,2	8,7	711,9	33,2	2145,3	100,0
Rupe	128,2	3,8	1,6	0,0	182,5	5,4	460,6	13,7	3365,2	100,0
Vačani	1519,4	40,7	-	-	518,0	13,9	640,7	17,2	3729,8	100,0
Velika Glava	361,2	27,4	-	-	146,1	11,1	306,0	23,2	1320,6	100,0
Skradin	174,1	13,9	-	-	243,9	19,5	366,6	29,3	1250,6	100,0
Žažvić (k.o. Ostrovica)	60,0	9,7			79,0	12,7	290,0	46,8	620,0	100,0
Ukupno	4337,7	23,6	25,0	0,1	2249,9	12,2	3967,3	21,6	18374,2	100,0

44 Prema podacima Zavoda za katastar Šibenik.

Veličina i udio pojedinih kategorija zamljišta Skradinskog kraja po katastarskim općinama 1980. godine

Uočljivo je da najveći dio površina Skradinskog kraja zauzima zemljište krških pašnjaka kamenjara, čak 42,5%. Slijedi zemljište pod šumama s 23,6%. Oranice i vrtovi zauzimaju svega 13,1%, vinogradi 4,5% i voćnjaci 3,0% površina. Ukupno, s livadama koje zauzimaju 1,0% površina, pod obradivim tлом se nalazi 21,6% ovoga kraja. Udjelom, najviše je obradiva tla na području Žažvića, Piramatovaca, Velike Glave i Bribira, znači uglavnom u sjeverozapadnom dijelu. Udjelom oranica prednjače Žažvić, Piramatovci i Bribir; voćnjaci su najzastupljeniji na prostoru k.o. Velika Glava, Bribir i u Žažviću, a vinogradi u k.o. Piramatovci, Velika Glava, Žažvić i Bratiškovci. Struktura obradiva tla ne zadovoljava. Povoljniji efekti postigli bi se još većim i bržim osuvremenjivanjem voćarske, vinogradarske i povrtlarske proizvodnje u odnosu na proizvodnju žitarica koja danas ipak prevladava, mada su najveći prihodi vezani za vinogradarstvo i proizvodnju vina. Velika poljoprivredna proizvodnja osnova je za rad poljoprivrednih zadruga "PZ Bratiškovci - Bribir", PZ "Skradin" i PZ "Vukšić" iz susjedne, benkovačke općine. Ove 3 organizacije glavni su nosioci otkupa i plasmana poljoprivrednih proizvoda ovoga kraja što je od velikog značenja za njegov razvoj. Glavni proizvodi su vino, prošek, rakija, ocat, povrće, voće, žitarice, ulje, mahunarke i dr.

U prošlosti, do između dva rata, usko za agrarnu proizvodnju bilo je vezano mljevenje žita u brojnim mlinovima, posebno onim na Krki,⁴⁵ a bilo ih je i na Bribirštici i Guduči. U mlinove na Krki dovozilo se žito iz cijele sjeverne Dalmacije, čak i s najudaljenijih otoka: Silbe, Oliba, Vira i dr. Vodenice se danas napuštene i propadaju iako imaju kulturno - historijsku vrijednost koju treba sačuvati, dajući im prikladnu namjenu u eventualnoj turističkoj ponudi.

Stočarenje uz poljodjelstvo također ima veliko značenje. Uglavnom je vezano za naselja neplodne krške kamenjare - pašnjake. Do površina za ispašu dolazilo se sječom i paljenjem nekadašnjih šuma, što je s kasnijim efektima erozije u znatnoj mjeri degradiralo velike prostore. Sitnostočarska ekonomija dominantnija je u zoni Laškovice, Rupa i Dubravica, nego u ostalim dijelovima gdje ima nešto više agrarno iskoristivih tala. Veći broj zaselaka, jara, torova i

45 Na primjer, mlinovi na Krki spominju se u listini Pavla Šubića iz 1299. godine o osnivanju franjevačkog samostana u Skradinu, i to kao vlasništvo hrvatskog plemena Kulišića (odatle i današnji naziv Čulišić za zaselak Dubravica i vrh visine 197 m na Žurinom brdu u blizini). Oni su bili grana plemena Kukara po kojima se i danas vjerojatno naziva glavica Kukar (190 m) kod Ždrapnja gdje im je po svemu sudeći bilo sjedište. Vidi Ivan Kukuljević, *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saec. XIII*, Starine JAZU, 28, 1896, str. 181. i Branislav Gušić, *Starohrvatsko naseljenje Ravnih kotara, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17/1971, str 151-152.

sjenika razasut je po Rupskom Kuvinu, ponajviše tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. Nekada znatno stočarenje danas je u izvjesnoj mjeri smanjeno, tako da od oko 20.000 ovaca sredinom 19. stoljeća godine 1960. zabilježeno je svega 12.576 ovaca za priplod.⁴⁶ Godine 1981. bilo je u čitavom kraju 15.767 ovaca ukupno,⁴⁷ nešto je smanjen i broj ostalog blaga, naročito koza, konja i goveda. Svinja, čiji je uzgoj stimuliran postojanjem pršutane u Bratiškovcima, a i velikom potražnjom pršuta i mesa, ima 634⁴⁸ komada. Goveda ima 574, koza oko 500, konja 171, magaraca, mula, mazgi oko 300. Od peradi gaje se kokoši, tuke, guske, patke i dr., ukupno 16.274. Košnica ima oko 700.⁴⁹ Povećanjem agromehanizacije i voznog parka znatno se u novije vrijeme smanjuje broj kopitara i goveda. Broj svinja uglavnom stagnira, a koze u stadima zamjenjuju se nakon rata stajskim pasminama. Stočarstvo ima veoma veliku vrijednost za opskrbu stanovništva mesom, mlijekom, sirom, ostalim mliječnim proizvodima, vunom, jajima itd. Također se dio prodaje zadrugama u Bratiškovcima - Bribiru, Vukšiću, Skradinu, a i drugima na širem području Drniša, Benkovca, Šibenika i Zadra. U idućem turističkom razvoju Skradinskog kraja, naročito onog dijela vezanog za Krku, mora se računati s domaćim stočarskim proizvodima (janjetina, pršut, tučtina i sl.) koji su kvalitetom na daleko poznati. U odnosu na cjelokupan prostor općine Šibenik, Skradinski kraj prednjači u stočarstvu, posebno u svinjogojstvu, koje obuhvaća gotovo polovicu (48,9%) svinjskog fonda općine. Ovdje se drži i 36,2% goveda, 33,6% ovaca, 32,8% konja i 26,5% peradi šibenske općine, što je veoma mnogo i od velikog značenja pogotovo kada se uzme u obzir da u Skradinskom kraju živi svega 10,8% stanovništva općine.

b. Ribolov i lov

Ribolov je oduvijek prisutan kao dopunska aktivnost žitelja ovog kraja, naročito onih u blizini Prukljanskog jezera i bliže Krki. Spominje se u brojnim ispravama od 15. stoljeća do danas. U statutu Skradina iz 15. st. govori se već i o korištenju svjetla u ribolovu, o privilegijama pri prodaji ribe itd.⁵⁰ Godine 1495. spominje se zakup ribolova na Krki od strane visovačkih franjevaca, koji su imali velike mreže kojima su lovili između Skradinskog buka i Roškog slapa. U 17. st. spominje se lov otrovnim travama, zbog čega su Mlečani morali

46 Prema popisu stoke iz 1960. godine. Isti je popis zabilježio i 6 krmača za priplod (!?), 288 krava i steonih junica, te 448 grla radne stoke.

47 Prema Popisu stanovništva, domaćinstva i stanova 31. ožujka 1981. godine (prvi rezultati) Zagreb 1981. str 68, 69.

48 Ibid.

49 Podaci za goveda, konje i perad preuzeti iz Popisa ... 1981, str. 69, 69, a podatke za magarce, mule, mazge, koze i košnice procijenio autor.

50 Josip Basioli, Svjetlo u ribolovu kroz vjekove, Pomorski zbornik 8, Zadar 1970, str. 269

donositi posebne zaštitne mjere itd. Ribolov je bio življi sve do između dva rata, kada se još znalo uloviti dosta tuna, plave ribe i dr. Danas se lovi sporadično, uglavnom za vlastite potrebe i naročito ljeti kada ima nešto turista. Ima palamida, srdela, lokardi, skuša, brancina, arbuna, pokoji tun, ali je najviše cipla (prutaši, oštrice i dr.), jegulja i ugora koji vole zamuljenu vodu i miješanje slatke vode i mora. Love uglavnom stanovnici Skradina, Pukljana, Sonkovića, Gračaca i Bičina, te iz Rasline i Bilica - Vrulja. Ima nešto malih ribarskih čamaca u Skradinu i Pukljanu (ukupno 50). Uz Krku uzvodno dosta je riječne ribe: pastrva, somova štuka i dr.

Lov se oslanja na bogatstvo divljači, naročito ptica i zečeva, koja se prirodno, a i umjetno (fazani) širi naročito u predjelima uz Krku, ali i svugdje podalje od naselja i gdje god ima raslinja. Dosta je divljih patki, fazana, jarebica, zečeva, jazavaca, kuna, lisica, pojave se i čagljevi, a uz Krku nade se i vidri. Lov je uglavnom organiziran i kontroliran. Love domaći lovci, što donosi određenu korist, ponajviše poduzeću "Kras" iz Šibenika.

c. Industrija i rudarstvo

Industrija i rudarstvo, nekada zastupljeni manjim objektima: tvornicom vapna i opeka u Skradinu, ukinutom 1965. godine⁵¹ i rudnicima ugljena Dubravice, koji su bili otvoreni još 1849. godine od strane konzorcija "Monte Promina",⁵² danas više nisu prisutni u ovom kraju. Time se stanovništvo aktivno u ovim djelatnostima moralo preorijentirati na rad u industriji Šibenika i Lozovca, te na privremenu i stalnu emigraciju. Postoji više ideja o prostornoj disperziji buduće šibenske industrije, pa i o tome da se ona djelomično razvija i u ovome kraju, što bi bilo od velikog značenja. Međutim, šteta je da se već pri ukidanju starih pogona nije omogućila izgradnja novih rentabilnijih koji bi ih zamijenili.

d. Turistički promet

Turizam ima velike perspektive s obzirom na buduće značenje Skradina u zoni zaštite rijeke Krke. Danas postojeći kapaciteti (hotel "Skradinski buk" u Skradinu, autocamp kod Skradinskog buka i više manjih ugostiteljskih objekata) nisu adekvatan izraz moderne i svrsishodne turističke ponude koju u budućnosti treba svakako razvijati. Osnovu razvoja turističke privrede u ovom kraju čini danas tek načeta valorizacija prirodnih ljepota rijeke Krke (Skradinski buk, Roški slap, speleološki objekti), Pukljanskog jezera i ušća Guduće, kulturno - historijske baštine (Skradin sa svojim spomenicima, crkvama, zvonikom i dr., Bribirska gradina, Uzdah - kula itd.), mogućnosti rekreacije, lova, ribolova i sl. Za ostvarenje određenih rezultata potrebna je čvrsta sprema

51 Geografija SR Hrvatske 6, Južno hrvatsko primorje, Zagreb 1974, str. 129.

52 K. Stošić, o.c., str. 45.

s turističkim kompleksom šire Zadarsko - Šibenske regije i budućim Nacionalnim parkom "Krka", čije bi sjedište trebalo biti u Skradinu.

Kretanje turističkog prometa u periodu 1973-1980 vidljivo je iz priložene tabele (sl. 11).

Vidljivo je da turistički promet gostiju i noćenja koja ostvare nije velik. Potencijalne mogućnosti su mnoge veće i potrebna je njihova bolja valorizacija. Broj posjetilaca i noćenja lagano se penjao sve do 1975. god., kad je 6056 gostiju ostvarilo 31.335 noćenja, što znači da je prosječno zadržavanje gosta bilo svega 5 dana. Turistički promet je 1976. godine opao na 4.668 posjetilaca i 22.844 noćenja. Od tada se postupno penje do 1978. god. Godine 1979. uz manji broj gostiju ostvareno je više noćenja nego prethodne, ali je najveći skok zabilježen 1980. god. kada je 10.125 gostiju ostvarilo 40.903 noćenja. Potrebno je međutim, istaknuti da je prosječno zadržavanje gostiju bilo svega 4 dana, što je malo. Nesigurnost turističkog privređivanja u nas, što znači nesigurnost potražnje (strani i domaći lovci, kampisti, izletnici) a također i dosta jednostrana ponuda, do sada je glavni limit jače ekspanzije turizma u ovom kraju. Ne zadovoljava ni iskorištenost kapaciteta (hotel radi čitavu godinu, a kamp sezonom). Hotel ostvari posljednjih godina oko 2/5, a kamp oko 3/5 prometa gostiju i noćenja Skradina. Treba naglasiti da, osim budućeg aktiviranja u okviru N.P. "Krka", uz uključenje u integriran turistički kompleks Šibenika ili još šire, treba više aktivirati domaće snage, od plasiranja domaćih poljoprivrednih proizvoda kojih je proizvodnja neminovnost sutrašnjice, preko preuređenja starih vodenica uz Krku, do prezentiranja tradicionalnih običaja itd., što bi uz ljepote prirode i kulturne znamenitosti privuklo zasigurno veći broj turista.

V - Problemi, dileme, perspektive

Iz do sada iznesenih prirodno - geografskih i sociogeografskih obilježja Skradinskoga kraja, kao i njegova historijsko - geografskog razvoja, proizlaze određeni problemi, dileme i perspektive sutrašnjice. Prometna izoliranost još je veoma istaknuta, ekonomska razvijenost je veoma niska, stupanj društvenog, kulturnog i prosvjetnog života još niti izdaleka ne zadovoljava, a i funkcionalna opskrbljenost naselja je veoma slaba. Nešto bolja opskrbljenost Skradina, Bratiškovaca i Bribirskih Mostina, u odnosu na druga naselja, ne pokriva potrebe cijelog prostora i potrebno je još mnogo napora da se situacija popravi. Šanse daljeg razvoja i povećanja životnog standarda stanovništva treba tražiti prvenstveno u razvoju već postojećih, autohtonih djelatnosti, vezanih za prirodno - geografsku osnovu, naročito u unapređenju poljoprivrede i turizma. Pronalaženje najadekvatnijih načina povećanja ratarske i stočarske proizvodnje i prihoda, kako u društvenom tako i u privatnom sektoru, oslanjajući se pri tome na postojeće zadruge i napokon stasali poljoprivredni udruženi kompleks sjeverne Dalmacije, otvaraju nove mogućnosti razvoja. Inicijative, barem što se tiče osuvremenjivanja u ratarstvu, već postoje i treba ih nastaviti. Turizam, vezan prvenstveno uz područje rijeke Krke, drugi je važan oslonac razvoja, posebno u koncepciji stvaranja Nacionalnog parka Krka. Otvaranjem ovog parka i realizacijom postavki plana, otvaraju se nove perspektive razvoja ovoga kraja, naročito Skradina kao centra buduće uprave. Međutim, konstantan i ujednačen razvoj nemoguće je zamisliti bez obrtničkih djelatnosti, za što postoje realni preduvjeti i manjih industrijskih pogona za čije bi otvaranje trebale imati interesa već postojeće industrije Šibenika, a eventualno i drugih centara. Razvoj privrede morao bi biti praćen i razvojem različitih djelatnosti nadgradnje: prosvjete, kulture, zdravstva, uprave itd. Bez dobrog prometnog povezivanja (u planu su modernizacija ceste Bribirske Mostine - Žažvić - Benkovac, Skradin - Dubravice - Rupe i dr.) teško je zamisliti brži napredak, stoga se ono nameće u prvom planu. Koncipiranje i ostvarenje realnih programa, kakvih je do sada u ovom prostoru na žalost malo, omogućili bi ovom vrijednom kraju bolju prometnu povezanost, odgovarajuću valorizaciju prostornih resursa, a time i ekonomski napredak i prosperitet stanovništva u smislu povećanja životnog standarda i podizanja materijalne i duhovne osnove svakog pojedinog građanina. Da bi to predstavljalo određen doprinos razvoju zagorskog pojasa južnog hrvatskog primorja u cjelinu, nije potrebno posebno isticati.

Damir M a g a š: MAIN GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF SKRADIN AND ITS SURROUNDINGS

S u m m a r y

Studying Skradin and its surroundings, the author discusses its natural geographical characteristics, historical and geographical development as well as its demography and sociogeographical changes and especially some changes in traffic and economy.

Skradin lies along the Krka River at the end of its navigable part and belongs administratively to Šibenik commune. It has a very long and stirring history. It was the main centre of the Liburnian tribe during the Illyrian and Roman periods. In the Middle Ages it had remarkable importance in the trade between inland (Bosnia) and the Adriatic. Skradin has stagnated lately being isolated in traffic and trade. Nevertheless some new impulses of traffic connecting, the development of tourism, and the plan of opening the National Park of the Krka River, give it the chance of future development.

In 1971 Skradin had only 889 inhabitants and the whole area had 9585 inhabitants which is less than in 1961. This decrease should be stopped. The solution lies in the development of agriculture, cattle-breeding, promoting tourism and, perhaps, in building small industrial plants (the old one has been closed). The population is employed mostly in Šibenik and children attend secondary schools there too. That is why daily commuting is so expanded.

A lot of workers have temporarily emigrated to Western Europe in search for job.

The preliminary data of the Census 1981. show further demographic decrease which means that emigration, especially to the main and nearest Adriatic centres: Šibenik, Zadar, Split and Rijeka, has not been stopped. It also proves the necessity of modern road connecting, of the development of economy and educational system which should put an end to depopulation and enable a firm and fast progress.

NASELJE	1971.		1981.		1981./1971.		STANOVNICI		STANOVNI		DOMAĆINSTVA		BUNARI	KONJI	GOVEDA	OVCE	SVINJE	PERAD					
	1971.	1981.	I	1981./1971.	Borave u inozem. na priv. radu	članovi obitelji	ukupno	stalno stanovanje	za	ukupno	prosjčan broj članova	BUNARI							KONJI	GOVEDA	OVCE	SVINJE	PERAD
1. Bičine	331	318	96,1		25	20	76	71	67	4,7	9	2	5	30	4	585							
2. Brežiškovec	591	607	102,7		49	24	135	132	137	4,4	74	3	52	948	35	909							
3. Brblir	580	563	97,1		28	10	163	152	139	4,1	91	28	20	3224	56	1917							
4. Cicvare	107	102	95,3		8	3	27	25	24	4,0	17	5	3	320	12	292							
5. Dubravice	1027	934	90,9		66	55	257	214	233	4,0	135	23	54	252	41	1563							
6. Gorice	132	135	102,3		10	-	33	33	33	4,1	7	13	18	166	18	247							
7. Grečac	572	496	86,7		11	2	142	131	128	3,8	62	3	17	713	34	819							
8. Ićovo	185	176	95,1		24	10	33	31	31	5,6	24	1	18	699	12	269							
9. Kriković	268	264	98,5		21	7	50	50	55	4,8	21	13	50	683	12	378							
10. Lađevci	195	180	92,3		6	-	45	45	41	4,4	21	1	18	1007	33	332							
11. Međare	125	129	103,2		10	9	29	27	27	4,7	16	6	4	932	14	419							
12. Pirnatovci	613	517	84,5		29	4	128	127	119	4,4	61	4	48	753	52	1661							
13. Plastovo	627	554	88,4		22	10	143	133	129	4,4	84	31	25	573	67	1095							
14. Rupe	1350	1147	85,0		174	112	273	257	239	4,8	120	3	54	2406	63	1670							
od toga Laškovića	524	370	70,6		40	40	72	70	70	5,3	56	-	26	1666	24	650							
15. SKRADIN	889	791	89,0		33	30	267	232	234	3,4	77	1	1	-	25	718							
16. Skradinski Polje	210	199	94,8		11	5	50	47	49	3,6	-	2	9	26	21	371							
17. Sontković	897	751	83,7		16	3	193	192	194	3,8	113	9	90	755	57	1330							
18. Vačani	244	222	91,0		26	15	64	57	60	3,7	17	1	22	1138	12	407							
19. Velika Glava	317	303	95,6		4	1	71	68	70	4,3	37	12	13	141	36	346							
20. Žažvić	177	178	100,6		6	4	43	43	40	4,5	20	10	23	663	24	589							
21. Ždrapanj	148	145	98,0		5	-	35	35	37	3,9	15	-	30	338	6	357							
UKUPNO	9585	8711	90,9		584	315	2257	2102	2086	4,1	1021	171	574	15767	634	16274							
SKRADINSKI KRAJ	12,2	10,9	-		22,8	24,7	7,1	8,8	8,8	-	14,7	32,8	36,2	33,6	48,9	26,5							
UDIO U OPĆINI																							
ŠIBENIK u %																							

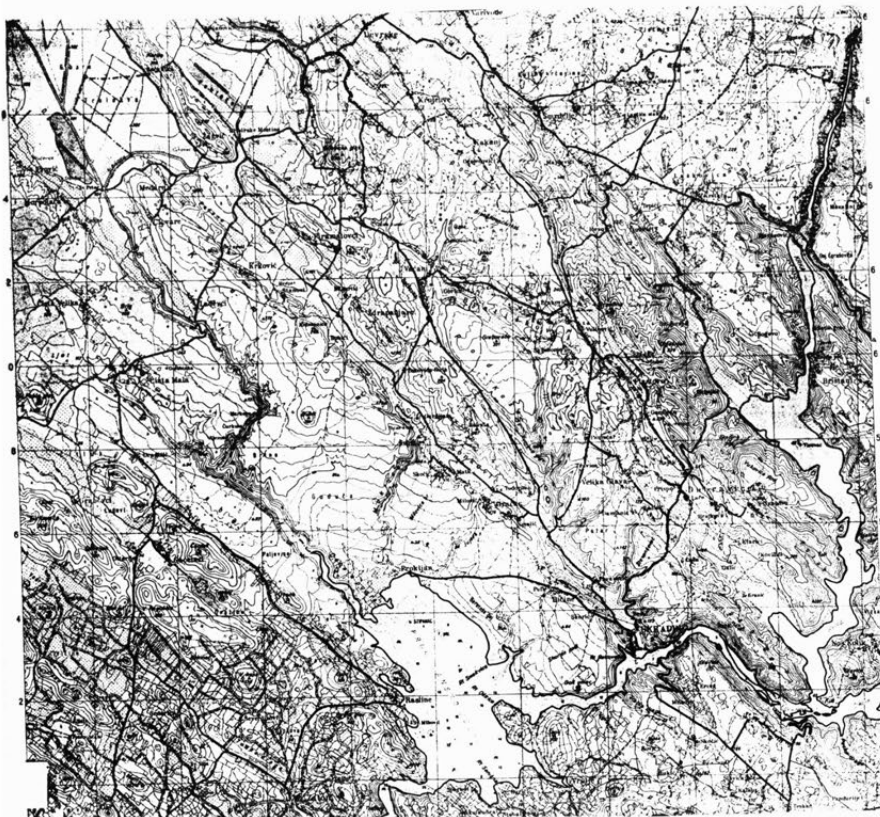
Izvori: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova, 31. ožujka 1981., Zagreb, 1984., str. 150-152; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova (prethodni podaci), Zagreb 1981., str. 68-69.

Mirko Korenčić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971, Djela JAZU, knj. 54, Zagreb 1979, str. 670-673.

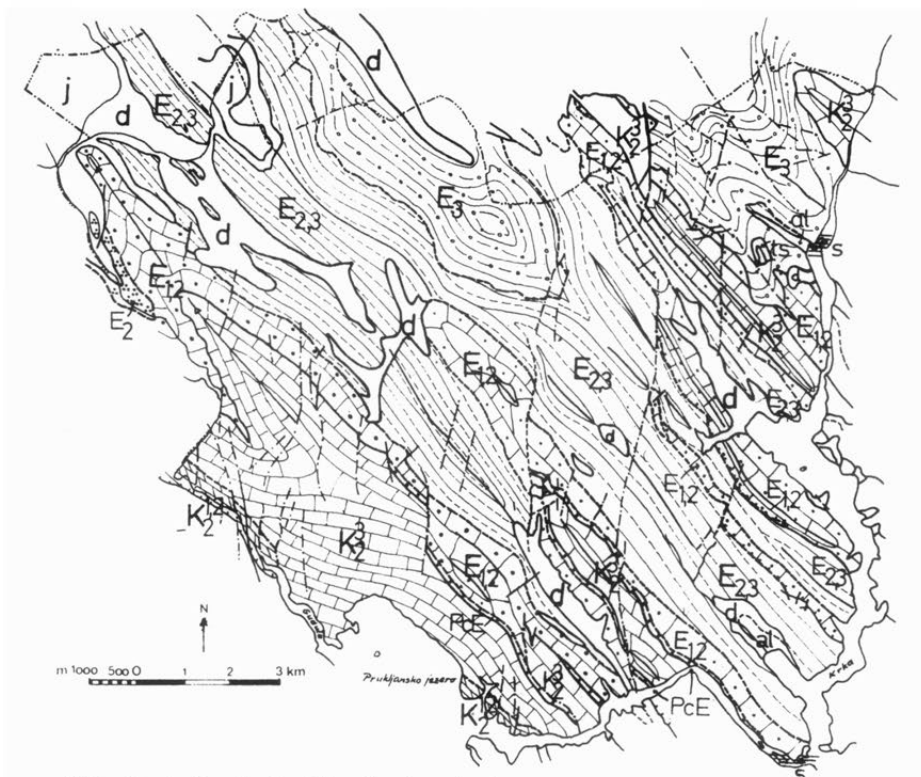
Stanovništvo, stanovni i stočni fond skradinskog kraja 1981. i kretanje broja stanovnika 1971. - 1981. po naselima

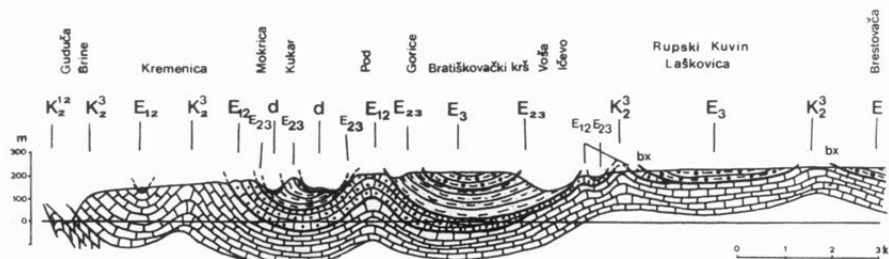
Sl.1. Geografski položaj Skradina i njegova kraja

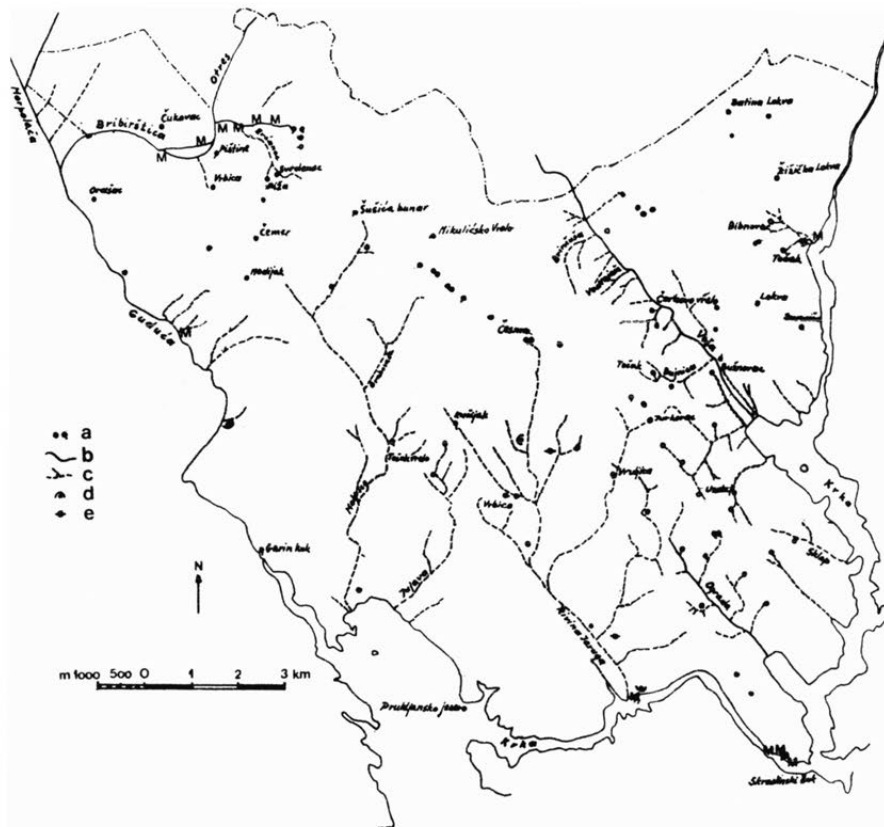
Sl.2. Karta Skradinskog kraja

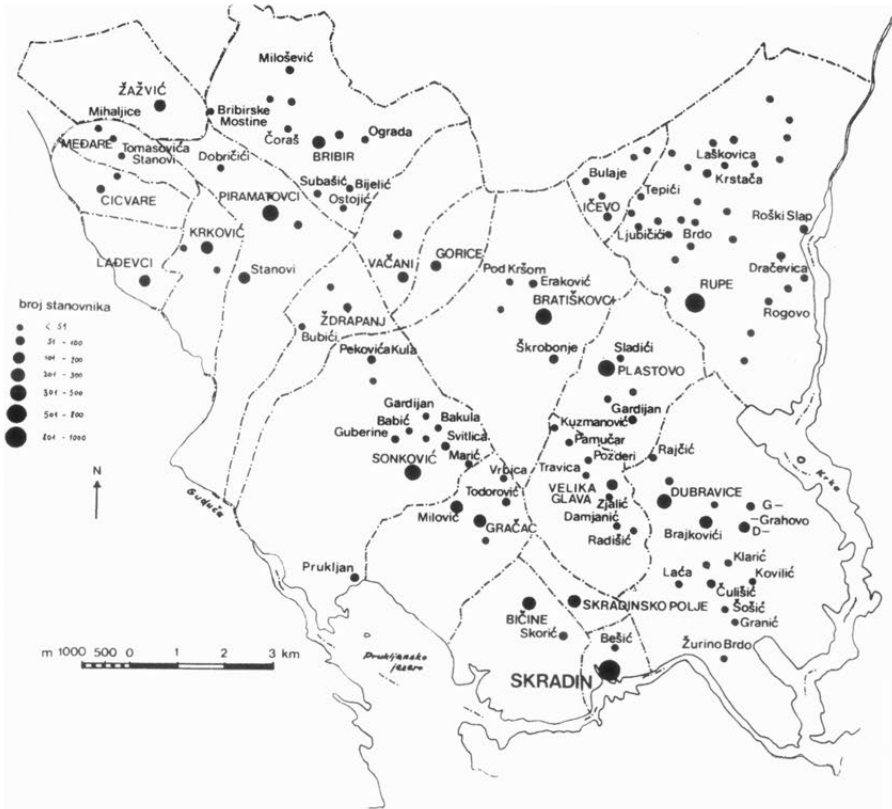
Sl.3. Geološka karta Skradinskog kraja ;
 $K_2^{1,2}$ - kredni, cenomansko-turonski vapnenci u izmjeni s dolomitima i pločastim vapnencima,
 K_2^3 - kredni rudistni vapnenci senona s rijetkim dolomitima
PcE - liburnijske naslage gornjeg paleocena i donjeg eocena
 $E_{1,2}$ - foraminiferski vapnenci eocena, E_2 - lapori i oješćenjaci eocenskog fliša, $E_{2,3}$ - vapnenci, lapori i konglomerati eocena, E_3 - konglomerati i vapnenci gornjeg eocena
S - sedra (kvartar), ts - "terra rossa", crvenica (kvartar),
j - jezerski i barski sedimenti, pijesak i mulj kvartara,
d - šljunak i pijesak deluvija, al - kvartarni nanosi aluvija
Prema Osnovnoj geolo. karti SFRJ, list Šibenik, K 33-8,1:100.000

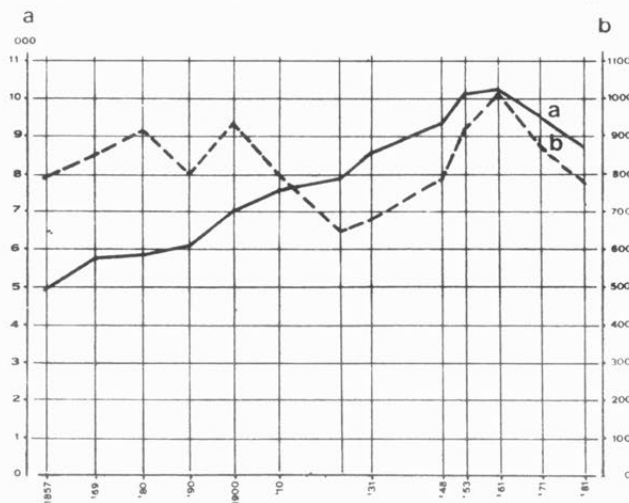
Sl.4. Geološki profil Guduča-Brestovača;
 $K_2^{1,2}$ - kredni, cenomansko-turonski vapnenci u izmjeni s dolomitima i pločastim vapnencima, K_2^3 - kredni rudistni vapnenci senona s rijetkim dolomitima, $E_{1,2}$ - foraminiferski vapnenci eocena, $E_{2,3}$ - vapnenci, lapori i konglomerati eocena, E_3 - konglomerati i vapnenci gornjeg eocena, bx - pojave boksita.
Prema podacima Osnovne geolo. karte SFRJ, list Šibenik, K 33-8,1:100.000

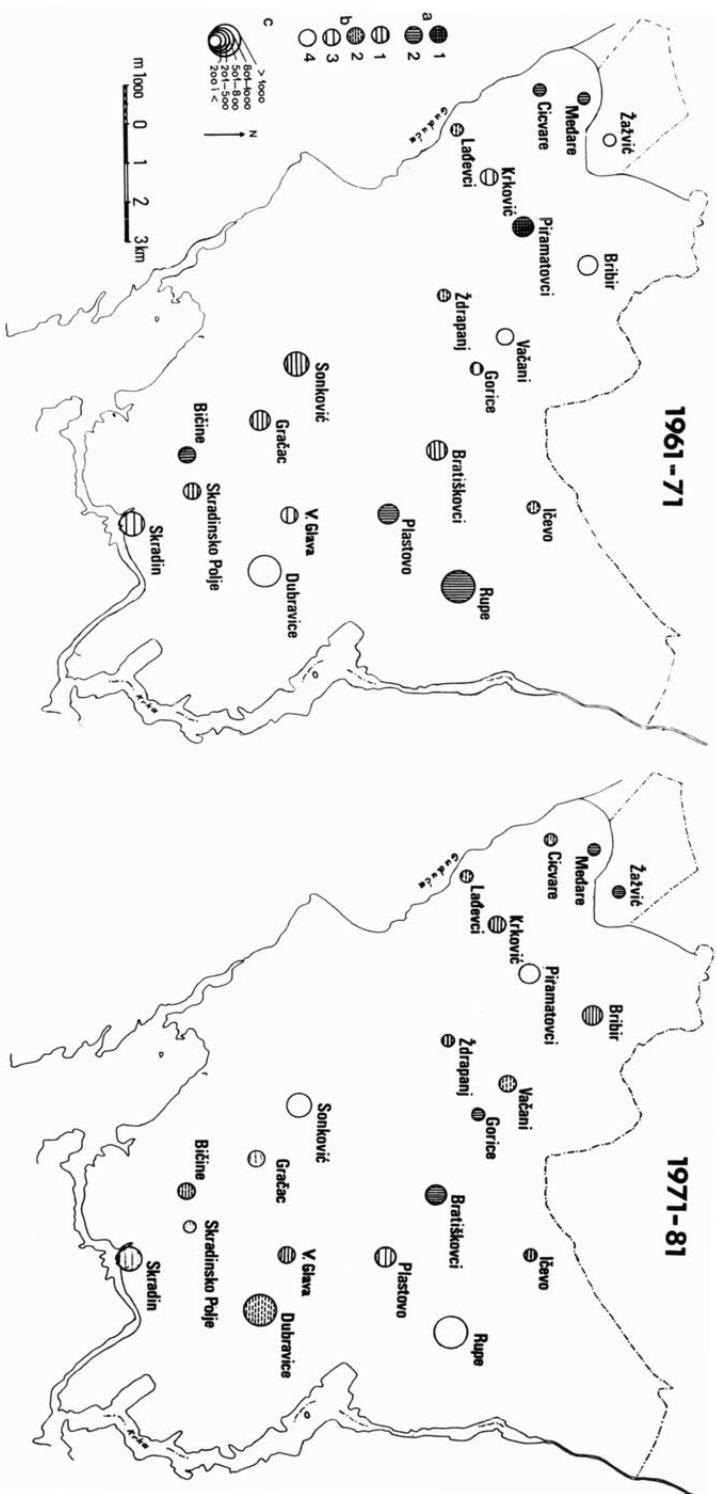
Sl.5. Hidrografija Skradinskog kraja;
 a - bunari, izvori, vrela, b - stalne tekućice
 c - potoci, bujice, d - špilje i pećine, e - jame, M - mlinovi.

Sl.6. Karta prostornog razmještaja stanovništva Skradinskog kraja 1981.

Sl.7. Kretanje broja stanovnika Skradinskog kraja (a) i Skradina (b) u razdoblju 1857 - 1981.

Sl. 8. Naselja Skradinskog kraja prema kretanju broja stanovnika 1961.- 1981.;

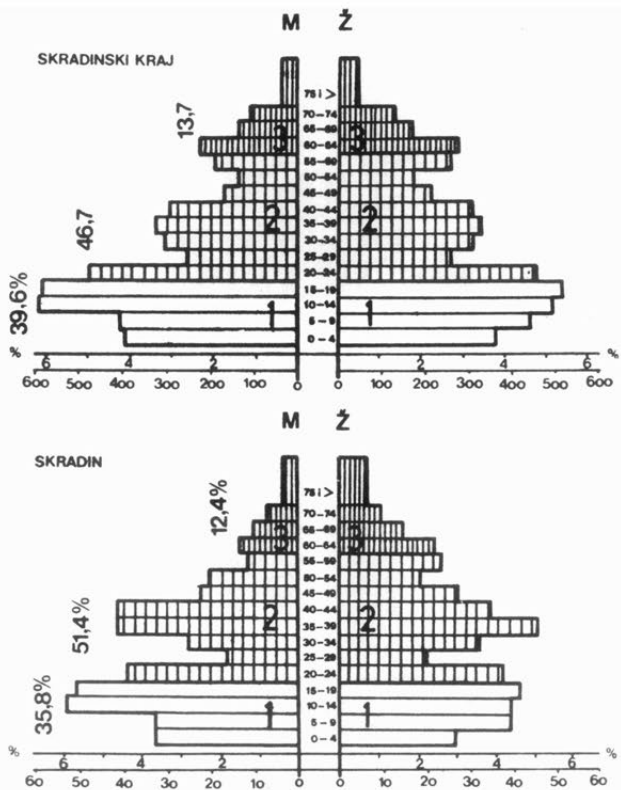
a - naselja s porastom broja stanovnika :

1. s indeksom 105,0 i većim, 2. s indeksom 100,0 - 105,0,

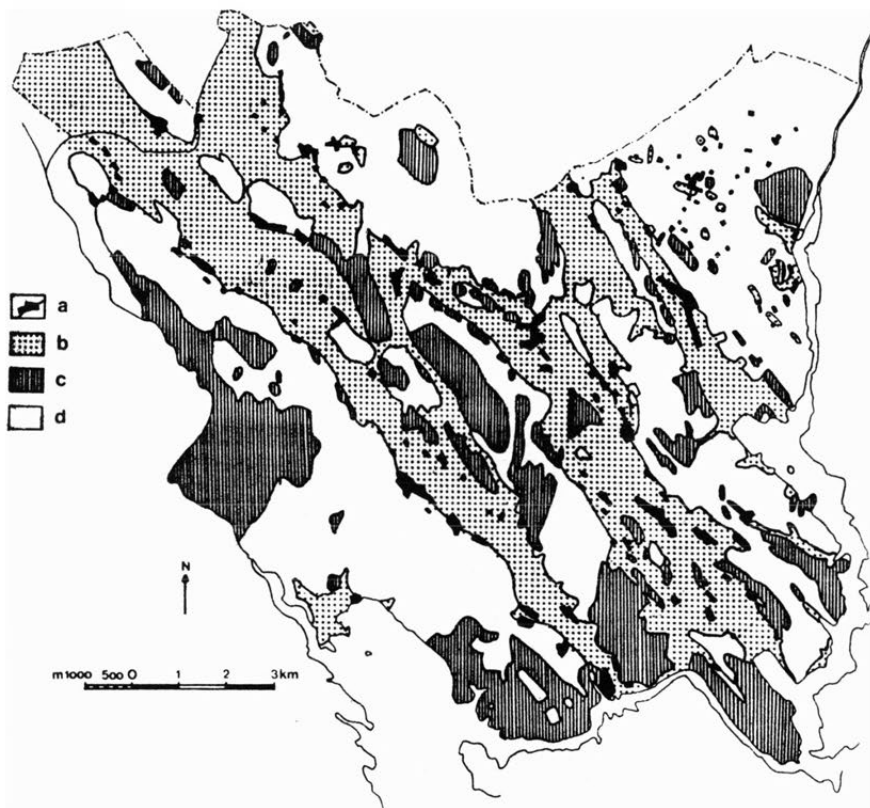
b - naselja s padom broja stanovnika :

1. s indeksom 95,0 - 100,0 , 2. s indeksom 90,0 - 95,0 ,

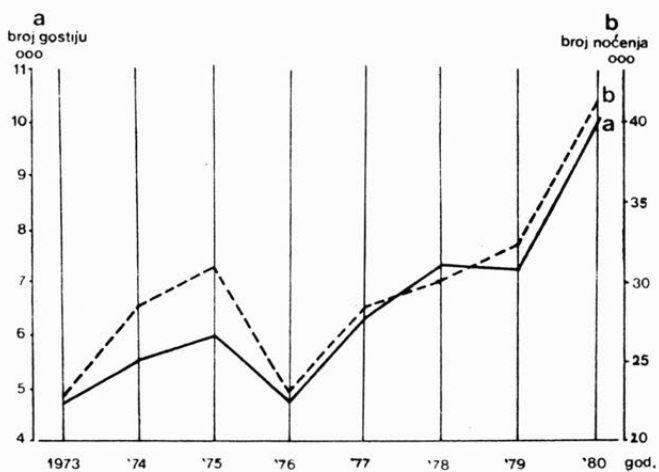
3. s indeksom 85,0 - 90,0 i 4. s indeksom 85,0 i manjim.

Sl.9. Piramide dobnog i spolnog sastava stanovništva Skradinskog kraja i Skradina 1971. godine
 1 - mlado, 2 - zrelo, 3 - staro, M - muško, Ž - žensko

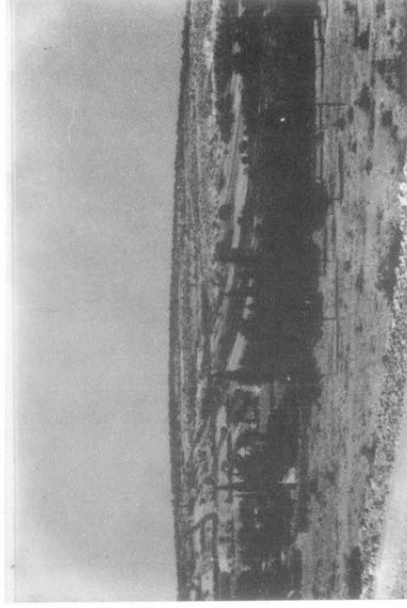
Sl.10. Karta korištenja površina Skradinskog kraja 1980. godine :
 a - naselja, b - poljodjeljske površine, površine pod šumama,
 d - krski pašnjaci-kamenjare, juniperetumi i niske šikare

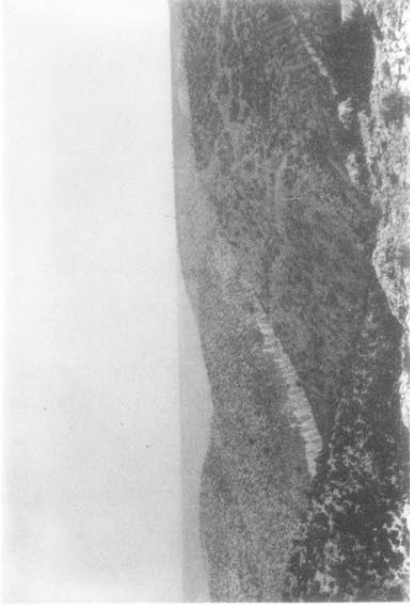
Sl.11. Kretanje broja gostiju (a) i noćenja (b) u Skradinu (hotel i autocamp) 1973.- 1980.

1. Pogled s Bribirske Glavice

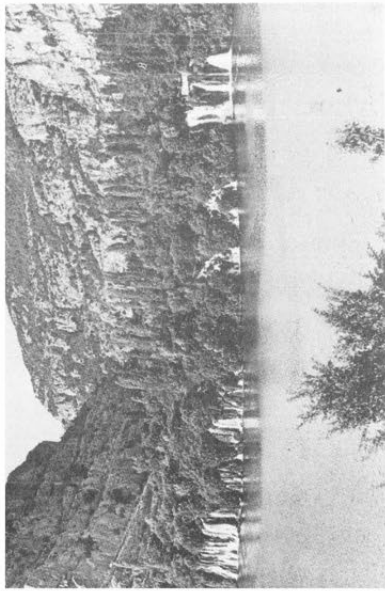
2. Vačani, crkva i polje

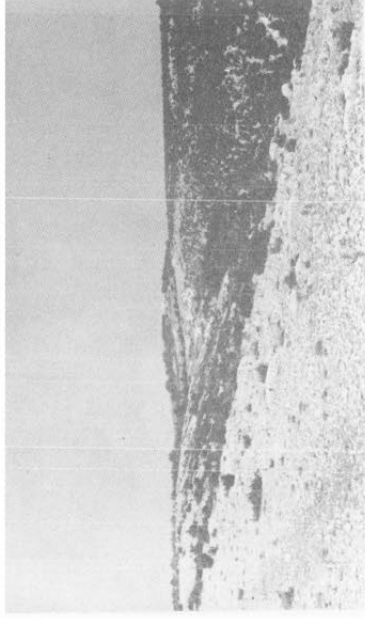
3. Pogled s Poda kod Rajčica na Uzdah kulu

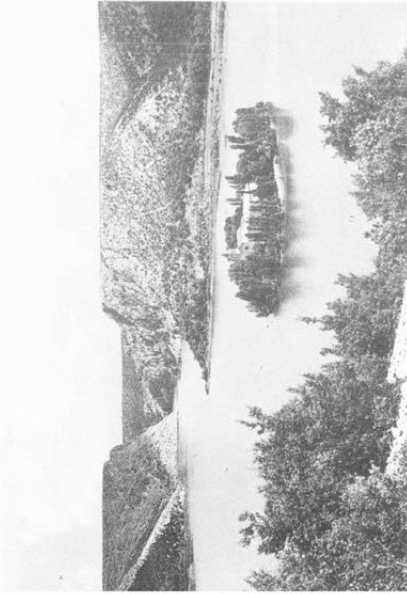
4. Pogled s Poda kod Dubravica

Roški slap

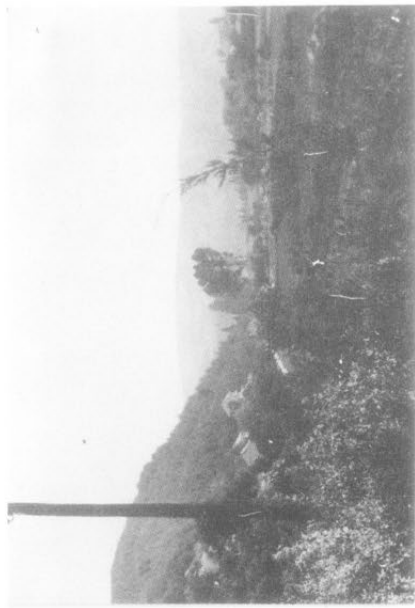
5. Pogled s Pada kod Rajčica na Plastovo

Pogled na Visovac

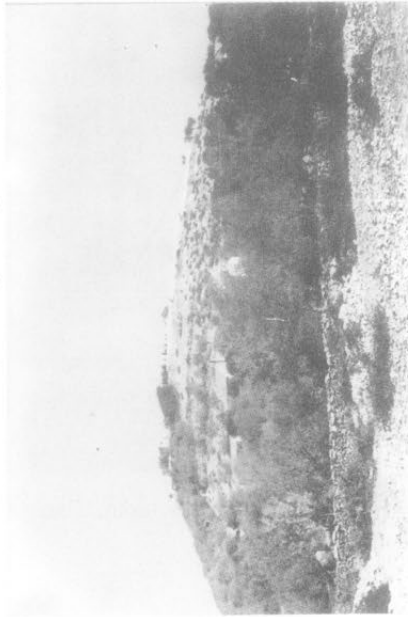
6. Lokva u Goricama

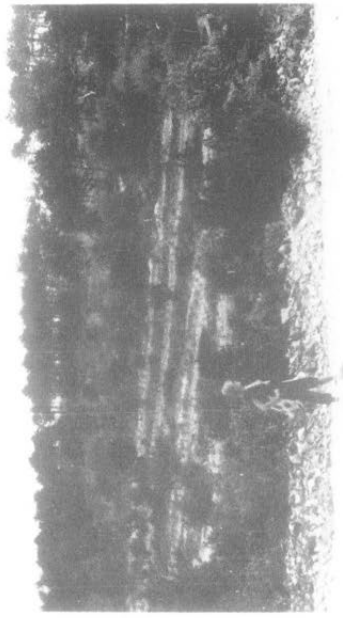
11. Skradin, novo naselje na sjevernoj strani polja

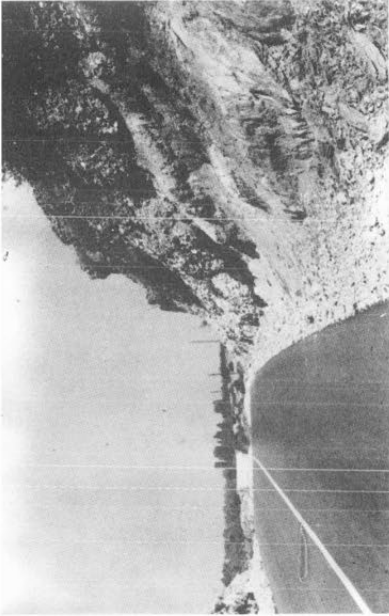
9. Sutok Krke i Čikole i Skradinski buk

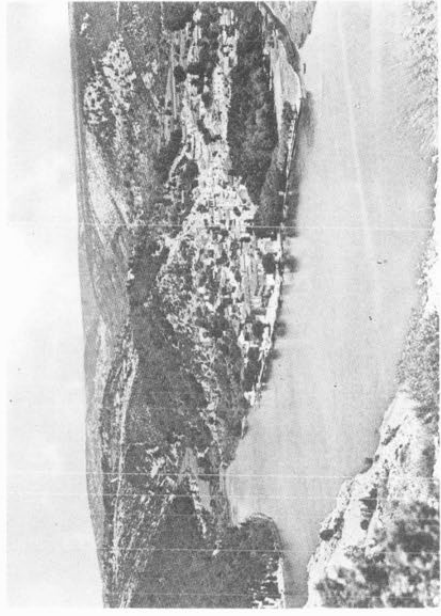
12. Bribirska Glavica, 298m

10. Šume crnog bora u zoni Dubrave-Skradin

13. Cesta Vašani- Bribirske Mostine

14. Panorama Skradina sedamdesetih godina

15 Skradin Glavna ulica